

Levelek Kiss Árpádnénak

Iskolakísérletek a programozott oktatással az 1970-es években

Tartalomjegyzék

Bevezetés	3
1. Pedagógiai reformtörekvések	5
2. Programozott oktatási kísérletek Magyarországon	11
2.1. Politikai irányelvek az 1960-as és az 1970-es években	11
2.2. A programozott oktatás képviselői: Kiss Árpád és felesége	14
2.3. A programozott oktatás Magyarországon	18
3. Hompó Ferencné levelei Kiss Árpádnéhoz	21
3.1. Kiss Árpádné levelezése	21
3.2. A levelek tartalma	22
3.3. Hompó Ferencné publikációi, leveleihez mellékelt írásai	30
3.4. A levelekben megjelenő szaktekintélyek	38
4. Egyéb levelek	41
4.1. Levelek a programozott oktatás pozitív eredményeiről.....	41
4.2. Negatív kritika a programozott oktatással kapcsolatban.....	43
5. Összegzés.....	45
6. Források.....	46
6.1. Elsődleges források	46
6.2. Másodlagos források	48
7. Melléklet.....	52

Bevezetés

Magyarországon a Kádár-korszak konszolidációs éveiben, az 1960-as évek végétől olyan oktatásmódszertani kísérletek zajlottak, amelyek célja az iskolai tanítási folyamat eredményesebbé tétele volt, következményei azonban messzebbre mutattak: hatásukra pedagógiai mozgalom bontakozott ki. A kísérlet egyikének tekintjük a programozott oktatást. A jelen dolgozat nem a kísérletek didaktikai elveinek elemzését, a mai módszerekkel történő összehasonlítását célozza meg, hanem inkább a reform mozgalmi hátterét próbálja felvázolni, a pedagógusok viszonyulását a kísérlethez.

Az 1960-as, 1970-es években a magyar neveléstudomány egyik meghatározó alakja volt Kiss Árpád, az Országos Pedagógiai Intézet Didaktika Tanszékének a vezetője. Kiss Árpád (lásd Melléklet 1. 2. 3. kép) szakmai irányításával kapcsolódott be Magyarország a nemzetközi tudásmérő vizsgálatokba. Tevékeny szerepet játszott továbbá a korszerű pedagógiai módszerek hazai meghonosításában, mint amilyen a programozott oktatás is volt. A kísérletekben részt vett felesége Kiss Árpádné Darkó Irén (lásd Melléklet 3. 4. 5. kép) is, aki az 1970-es években egy budapesti általános iskola igazgatóhelyetteseként dolgozott.

A dolgozat elsődleges forrásanyaga a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kara Neveléstudományok Intézetének Kiss Árpád-gyűjteményében található. A gyűjtemény rendezése során napvilágra kerültek olyan dokumentumok, köztük Kiss Árpádné magánlevelezése (lásd Melléklet 6. kép), amelyek személyes jellegüknel fogva új megvilágításba helyezték a pedagógiai kísérleteket, konkrétan a programozott tananyagokkal történő oktatási kísérletet. 21 levelet mutat be a jelen munka 7 feladótól¹. A projektben részt vevő pedagógusoktól a kísérlet menetén és a diákcsoportokra gyakorolt hatásán túl annak szakmai fogadtatásáról is információkat kaphatunk. A dolgozat kérdései a következők: A feltárássra került levelekből milyen pedagógus attitűd olvasható ki a programozott oktatási kísérletekkel kapcsolatban? A levelekben szereplő pedagógusok hogyan élték meg azt a szakmai szabadságot, amelyet a politikai konszolidáció alatt elindított oktatási reformok biztosítottak a számukra?

¹ A feladók a következő személyek voltak: Hompó Ferencné, Boerföldi Lászlóné, Bornemissza Magda, Sándor Lászlóné, Molnár Gáborné, Márton Sándor és Komár Pálné.

A levelek feltárása, elemzése mellett több interjút készítettünk Kiss Árpád fiával, Kiss Endrével, aki értékes gondolatokkal gazdagította a dolgozatot. Ezúton köszönöm segítségét, nyitottságát a felmerült kérdésekkel kapcsolatban.

A konkrét pedagógiai törekvés, a programozott oktatás bevezetésének mozgalmi jellegét vizsgálja tehát a dolgozat. A kibontakozó reformmozgalom feltétele a politikai enyhülés volt, amelyre a Rákosi-diktatúra idején nem kerülhetett volna sor.

1. Pedagógiai reformtörekvések

Európa „nyugati” felében, illetve az Amerikai Egyesült Államokban a második világháború után kibontakozó reformpedagógiai törekvések (a Waldorf– iskolák, a Montessori– pedagógia vagy a Jena– plan) gyermekközpontú felfogásával ellentétben az 1950-es évektől kezdve olyan pedagógiai elméletek lettek irányadóak, amelyek a produktumra fektették a hangsúlyt.² A gondolkodásbeli fordulatot a Szputnyik–sokk okozta. A Szovjetunió 1957. október 4-én a Föld körüli pályára állította az első ember alkotta égitestet. Ez az Egyesült Államokban a technológiai presztízsveszteség okozta elkeseredés mellett döbbenetet és félelmet keltett és fegyverkezési versenyt indított el, amely a hidegháborúhoz vezetett.³ Okokat, – és bűnbakot kerestek, s ezt az amerikai nevelésben találták meg. A természettudományi és a matematika – oktatás fejlesztését tűzték ki, és a személyiségfejlesztés helyett a tudás átadásának fontosságát hangsúlyozták. Silberman 1961-ben eképpen fogalmazta meg az új célokat: *„A társadalomnak mindig szüksége volt néhány magas fejlettségű és fegyelmezett intellektussal rendelkező emberre; az ipari társadalomnak szüksége volt az írni-olvasni tudó, de nem feltétlenül intelligens emberek tömegére. A holnap valami olyasmit igényel, amit a mai világ még soha nem látott- az entellektüelek tömegeit.”*⁴

A magasan kvalifikált, „entellektüel” emberek képzését célzó reformok az iskolarendszer expanzióját eredményezték, különösen a középfokú intézmények telítődését, illetve számuk gyarapodását. A Szputnyik –sokk hatása Európában nem volt olyan megrázó, mint az Egyesült Államokban, de más, különféle elméletek itt is inspirálták az oktatási expanziót. Az oktatáspolitikai által felkarolt esélyegyenlőségi elmélet szerint a fejlett ipari társadalomban minden társadalmi réteg tagja egyforma iskolai teljesítményt képes elérni, ha az iskolázási esélyt mindenki számára biztosítják. Az esély megadása társadalmi felemelkedést hozhat magával, magasabb presztízst és jövedelmet. Az emberi tőke elmélet az emberekbe – mint humán erőforrásba – történő beruházásoktól várta a

² Mészáros, Németh, Pukánszky (1996): Neveléstörténet. Osiris Kiadó, Bp. 603. o.

³ Az űrverseny korában 1959. szeptember 23-án Kiss Árpád naplójába ezeket sorokat vetette papírra: „Az újságok a Holdba ért első rakétalövedékekről írnak, és harsogják az eddig ellenségként szemben állt két vezető hatalom első érintkezésének szónoki fordulatait.” (Kiss Árpád [1999]: Igazság költészet nélkül. Teleki László Alapítvány, Bp. 526. o.)

⁴ Idézi Bálint, Gubi, Mihály (1980): A polgári nevelés radikális alternatívái. Tankönyvkiadó, Bp. 10. o.

gazdasági ráta növekedését. A legkézenfekvőbb, legnagyobb hasznot hozó megoldásnak az intézményes nevelésbe való befektetést találta. A mennyiségi expanzió kezelésére pedagógiai reformtörekvések hulláma indult meg, amelynek az információ-, és ezáltal a tananyagrobbanás okozta problémákra is választ kellett adniuk. Az oktatási szervezet megújítása, tanítási és tanulási módszerek kutatása fontossá, mindenki érdekévé vált.⁵ Az új módszerek egyike a „programozott oktatás” elnevezést kapta.

„A programozott oktatás az oktatásnak az a formája, amely lehetővé teszi, hogy a tanuló a tanulásra előkészített tananyag – a program – segítségével, közvetlen tanári irányítás nélkül, egyéni munkával sajátítson el ismereteket, illetve szerezzen jártasságot, készséget az ismeretekre épülő feladatok megoldásához. [...] Kis egységekre tagolja a tanulmányi anyagot, valamennyi egységben kiváltja a tanuló aktív közreműködését, lehetővé teszi, hogy a tanulók lépésről lépésre önellenőrzéssel győződjék meg válasza, feladatmegoldása helyességéről.”⁶

A programozott oktatás elmélete a behaviorizmusban, illetve a kibernetikában gyökeredzik. A behaviorizmus olyan pszichológiai elmélet, amely a viselkedésre fókuszál. A viselkedést szerinte a tanulás: az operáns, illetve klasszikus kondicionálás mellett a megfigyelés útján történő ismeretszerzés alakítja. A Skinner-féle operáns tanuláselmélet pedig a tanulási folyamatban nem a próba-szerencsére alapoz: minden olyan mozzanatot megerősít, jutalmaz, amely a megtanulandó feladat részeként funkcionál. *„Így tanítja meg a galambokat pingpongozni. Tehát lényegében irányított tanulásról, illetve tanításról van szó, amelynek alapelve a kis léptekben való haladás és az azonnali megerősítés. Skinner ezt az iskolai tanulásra is átviszi. A tanulás: megerősített tapasztalatok tervszerű (programozott) elrendezése.”⁷*

A kibernetika a rendszereket vizsgálja, függetlenül az anyagi jellemzőiktől, vagyis a gépeket és az élő organizmusokat egyaránt: hogyan képesek az információkat felvenni, emlékezetben tartani, illetve ezeket jelekké alakítva továbbítani. Az emberi tevékenységekre is alkalmazták ezt az elméletet, ami új távlatokat nyitott az oktatás eredményeinek jobbá tétele tekintetében.⁸ *„A szót – politikai összefüggésben – először a francia André Marie Ampère használta 1834-ben; [...]. Mai értelemben az elnevezés*

⁵ Bálint, Gubi, Mihály (1980): A polgári nevelés radikális alternatívái. Tankönyvkiadó, Bp. 12 –14. o.

Polónyi István (2002): Az oktatás gazdaságtana. Osiris Kiadó, Bp. 41. o.

⁶ Nagy Sándor (főszerk.)(1979): Pedagógiai lexikon. Akadémiai Kiadó, Bp. 500. o.

⁷ Kelemen László (1988): Pedagógiai pszichológia. Tankönyvkiadó, Bp. 259. o.

⁸ Noveanu, Eugen P. (1980): Az oktatásprogramozás technikája. Tankönyvkiadó, Bp. 11. o.

Norbert Wienertől származik, [...]. A kibernetikai visszacsatolás szerepét [azóta] mind a technikai fejlesztés, mind a biológia terén általánosan elismerik.”⁹ A kibernetikával szorosan összefügg a matematikai alapokon nyugvó algoritmizálás, amelynek utasításai, – az elmélet szerint – minden gépet, vagy személyt azonos kiindulási pontból azonos műveletek által azonos eredményre vezetnek. Az oktatást megszervezhető ezen elmélet hívei szerint, bár – ahogyan L.N. Landa írta–, határai vannak : „Az oktató tevékenység (sok más tevékenységhez) hasonlóan nem algoritmizálható teljesen, minthogy nem lehet előre látni mindazokat a feltételeket és azokat a helyzeteket, amelyek a pedagógus munkája során felmerülhetnek, és amelyek a tanulókra való ráhatás új, addig ismeretlen fogásainak felfedezését igénylik tőle.”¹⁰

Az a hihetetlenül gyorsléptű technológiai fejlődés, amely a modern ipari társadalmakban végbe ment az 1970-es évek elején, az oktatástechnológiai eszközök új korszakát hozta magával. „Az intézmények, iskolák, egyetemek a rendelkezésre álló keretből és a piacon bőségesen megtalálható eszközökből vásárolhattak, és ezeket az eszközöket megkísérelték alkalmazni.”¹¹ A különféle tárgyak oktatásba való adaptálásának célja a pedagógus munkájának segítése volt. Nem a tanárt akarták helyettesíteni, csupán a munkáját szerették volna könnyebbé tenni. Az alkalmazhatóság feltétele volt, hogy információhordozók legyenek, rendelkezzenek szemléltető, közvetítő funkcióval. W. Schramm az oktatástechnikai eszközök négy generációját írta le: 1. a képek, térképek, grafikus ábrázolások, kiállítási tárgyak, modellek és falitáblák nemzedéke; 2. a tankönyvek, olvasókönyvek, munkafüzetek és különböző nyomtatott feladatlapok csoportja; 3. az audiovizuális eszközök, valamint 4. a tanítógépek, oktatógépek, nyelvi laboratóriumok, és számítógépek családja. G. Dohmen részletesebb, és szelektáltabb listát állított össze. Legfontosabb médiumnak a nyomtatott taneszközöket, az auditív, vizuális, audiovizuális információhordozókat, a tanulókísérleti, a tanári demonstrációs, oktatástechnikai eszközöket, oktatócsomagokat és a számítógépeket tartotta.¹²

A számítógépes oktatási programok őse, történelmi előzménye volt a programozott oktatást irányító mechanikus oktatógép. Az első mechanikus oktatógép működését S. L. Pressey 1926-ban publikálta. A szerkezete az írógépéhez hasonlított: négy billentyűje (A,

⁹ Nagy Sándor (főszerk.)(1979): Pedagógiai lexikon. Akadémiai Kiadó, Bp. 366. o.

¹⁰ Landa, L. N. (1969): Algoritmizálás az oktatásban. Tankönyvkiadó, Bp. 72. o.

¹¹ Szűcs Pál (1993): Tanulmányok az innovatív oktatási technológiák köréből. REÁL, Bp. 15. o.

¹² Benedek, Nováky, Szűcs (1986): Technológiai fejlődés az oktatásban. Tankönyvkiadó, Bp. 13 –32. o.

B, C, D) volt, illetve egy hengere, rajta egy papírszalaggal. A használója egy nyílason keresztül látta a kérdést és a négy választási lehetőséget. A helyes válasz beütését követően a papírtekercs mozgásba lépett, és megjelent a következő kérdés, rossz válasz esetén pedig nem mozdult meg¹³

A technológia állandó fejlődésének köszönhetően az iskolákban is újabb és újabb információs eszközök jelentek meg. Ezek közé tartozott a számítógép. A számítógépek hatalmas és nagyon drága készülékek voltak. A kutatók tisztában voltak a teljesítményükkel, és az alkalmazhatóságukat megvizsgálták és kipróbálták az oktatás területén is. A felhasználásuk széles körben azonban drágaságuk miatt nagyon lassan terjedt, hiszen csak a leggazdagabb országok elit intézményei engedhették meg maguknak az üzemeltetésüket.¹⁴

Az újonnan megalkotott számítógépektől a szakemberek a pedagógia megújítását várták. Bízta abban, hogy a kutatás és a fejlesztés nélkülözhetetlen tárgyává, a tanulás és az iskolavezetés segítőjévé, az adatok tárolásának és az értékelésének kulcsfontosságú kellékévé fognak válni. Garantálták a működés gazdaságosságát, illetve megbízhatóságát, bár tudatában voltak annak a ténynek, hogy az informatikai gépek széles körű elterjedésére még évtizedeket kell várniuk.¹⁵ Kiss Árpád és Gyaraki Frigyes a programozott oktatás magyar szervezőiként így fogalmazott: *„A jövő iskolájának bizonyára nélkülözhetetlen eszközei lesznek a ma még drága, de később könnyebben hozzáférhető nagy teljesítményű elektronikus eszközök.”*¹⁶

A '80-as évek elejére megváltozott a helyzet, miután a számítógépek száma exponenciálisan növekedni kezdett el. Az 1981-ben Lausanne-ban tartott III. Oktatási-Informatikai Világkonferencián Ershov professzor a következő gondolatokat fogalmazta meg: *„A számítógépes programozás néhány éven belül olyan lesz, mint egy második ábécé, s ugyanolyan nélkülözhetetlen lesz, hogy tudjunk számítógéppel dolgozni, mint amilyen ma az, hogy tudjunk olvasni és írni. A számítógépek újjáteremtik az emberi szellem harmóniáját, ami jelentősen fokozza majd az emberiség intellektuális erejét.”*¹⁷ Ez a „látnoki” feltevés igaznak bizonyult.

¹³ Szűcs Pál (1993): Tanulmányok az innovatív oktatási technológiák köréből. REÁL, Bp. 117.o.

¹⁴ Uo. 169. o.

¹⁵ Kiss Árpád és Gyaraki F. Frigyes (1972): Számítógépek pedagógiai alkalmazása. In.: Illés Lajosné (szerk.): Számítógépek a pedagógiában. Tankönyvkiadó, Bp. 6– 7.o.

¹⁶ Uo. 28. o.

¹⁷ Idézi Szűcs Pál (1993): Tanulmányok az innovatív oktatási technológiák köréből. REÁL, Bp. 169.o.

A mai technológiai világot ismerve azonban felmerül a kérdés, hogy vajon miért nem vált a programozott oktatás általános jelenséggé. A számítógépek és a technológia az életünk szerves részét képezik, a tanulók programokkal való tanítása még sem épült be a mindennapjainkba, csupán reform törekvés maradt. A kutatók nagy reményeket fűztek – mint láthattuk – a számítógépekhez, azonban a technológiai újítások lassan váltak az oktatás mindennapi, általános kellékeivé. Meghaladták a korukat? Az 1970-es években elején fellendülésnek indult technológiai fejlődés hatott az oktatástechnológiára is, az eszközökből a pedagógus társadalom bőségesen válogathatott, *„azonban a meglévő programok legtöbbször kiderült, hogy nem igazán hatékony. A módszertani csalódásokkal, amelyek néhány éven belül bekövetkeztek, szinte egyidejű volt a gazdasági regresszió. Ily módon két tényező: a pedagógusok csalódottsága, valamint a rendelkezésre álló pénzek elapadása sok helyen az oktatástechnológia mellőzését eredményezte.”*¹⁸

Kiss Endre szerint is a programozott oktatás bizonyos pedagóguscsoportokban való sikertelensége a tanári attitűdbeli különbségekre vezethető vissza.¹⁹ Az általános iskolai tanárok nem ellenezték – sőt nagyobb számban támogatták – ezt a módszert, azonban a középiskolai tanárok negatívan viszonyultak hozzá: *„A középiskolai tanárok a '70-es évekig egy rendkívül értékes szellemi réteg volt, mert szinte mindenki ott tanított, aki nem mehetett egyetemre. Egy jó gyakorló gimnáziumban valakinek legalább 4-5 olyan tanár adatott, aki ragyogó tudós is volt. [...] Minden középiskolában voltak személyiségek, akiket az egész város ismert. [...] Sok olyan tanárt tudnék mondani, akinek meg volt a saját módszertana. A középiskolai tanároknál nagyon sok reform megbukott, később is, de ez részben érthető szociológiai értelemben is, mert ez [az] átmenet az értelmiségi pálya és az oktatásügy között.”*²⁰

A középiskolai tanárokkal szemben az általános iskolában tanító tanárok szimpatizáltak a programozott oktatás elveivel. A konszolidáló politikai helyzetben az algoritmikus feladatokban új élményeket, sikereket találtak, úgy érezték a kísérletek által maguk is az oktatás irányítói. Kiss Endre szerint *„nehézség nélkül lehetett találni embereket, akik részt vettek ilyen projektumokban, adott esetben jelentkeztek maguktól, rengeteg munkát fektettek bele. [...] Abban a korszakban a felszabadító jellegű az volt, [hogy a tanár] maga csinálta meg, kipróbálta, ellenőrizte, visszacsatolt-odacsatolt, maga is*

¹⁸ Szücs Pál (1993): Tanulmányok az innovatív oktatási technológiák köréből. REÁL, Bp. 15 –16. o.

¹⁹ Interjú Kiss Endrével, Debrecen . 2012. 11. 21.

²⁰ Uo.

jobban megismerte a gyerekeket, változtatott a programozott lapon, látta az eredmények megszilárdulását, és boldogabb tanár lett ezen keresztül. Ennek a korszaknak ez volt a lényege. Ez egy kicsit mozgalom volt.”²¹

²¹ Interjú Kiss Endrével, Debrecen. 2012. 11. 21.

2. Programozott oktatási kísérletek Magyarországon

2.1. Politikai irányelvek az 1960-as és az 1970-es években

Magyarországon az 1961-es amnesztiát követően konszolidálódott a politikai helyzet. Ez változásokat hozott az ország mindennapi életében: az életszínvonal emelkedni, a nemzetközi kapcsolatok élénkülni kezdtek, bár korlátozott számban, de lehetővé vált a Nyugatra történő utazás. Kísérletek történtek a tervgazdálkodás meghaladására (1968. évi új gazdasági mechanizmus), a társadalmi béke érdekében megszüntették a származásra vonatkozó „F” (fizikai) kategóriát az iskolai személyi adatlapokon, az nem jelentett többé előnyt a felvételinél.²² Az 1960-as években az oktatásügy területén is lényegbevágó változások kezdődtek el. A Kádár János által vezetett politikai hatalom a korábbiaknál nagyobb szerepet adott a társadalom szereplőinek, és súlyt fektetett a döntéshozatalban a konszenzusra, vagy legalább annak a látszatára.

A Rákosi-rendszer bukását követően (1953) az I. Nagy Imre-kormány működése alatt, majd az aktuális politikai helyzet függvényében hol erősödő, hol fokozódó intenzitással 1955 és 1956 folyamán előtérbe került az oktatásügy átfogó reformjának, valamint a neveléstudomány megújításának igénye.

A forradalom leverése után szerveződő új politikai vezetés az oktatást és nevelést tette felelőssé a szabadságharc kitöréséért. Az „ideológiai zavar” megszüntetése érdekében az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága 1956 decemberében kimondta, hogy a szocializmust tudományos alapokra kell helyezni, hangsúlyozta a nemzeti hagyományok ápolását, kitűzte az ideológiai munka fejlesztését, és lehetővé tette a szabad szakmai vitákat a művelődés terén.²³

Az MSZMP Oktatásügyi Bizottságának 1959 februárjában kiadott határozata – a szovjet oktatási törvénnyel összhangban – hangsúlyozta, hogy az iskolát az élethez kell közelíteni, a szocialista embertípus kinevelése érdekében a tanulókat fokozatosan bele kell vonni a fizikai munkába. A megfogalmazott alapelvek nyomán 1960 áprilisában a Művelődési Minisztérium Kollégiuma elfogadta az *Irányelvek oktatásügyünk*

²² Báthory Zoltán (2001): Maratoni reform. A magyar közoktatás reformjának története, 1972 –2000.

Önkonet, Bp. 12. o.

²³ Horváth Márton (1995): Kiss Árpád. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Bp. 29 –30. o.

továbbfejlesztéséhez című előterjesztést, amely az iskola, gyakorlat és termelés összehangolásán túl kimondta az iskolai művelődési anyag korszerűsítésének célját, a tananyag túlsúlyosságának megszüntetését, illetve megerősítette a szocialista nevelés fontosságát. Az irányelveket 1960 szeptemberében társadalmi vitára bocsátották.²⁴ A tantervi bizottság munkáját segítették az iskolai tárgyak szerint felálló tantárgyi bizottságok, ezekben pedig több száz gyakorló pedagógus, szakfelügyelő képviseltette magát. A szakmai kérdések elbírálásában részt vettek a Pedagógiai Tudományos Intézet munkatársai, köztük Kiss Árpád.²⁵

A vitát követően a kormányzat törvényjavaslatot terjesztett be, amelyet az országgyűlés egyhangúan elfogadott. Az 1961. évi III. törvény kiemelte az iskola és termelés kapcsolatát, a munkára való nevelést, a korszerű műveltség, és a marxista-leninista ideológia fontosságát.²⁶

Valamennyi szocialista oktatáspolitikai központi eleme volt a szocialista állampolgár nevelése érdekében az egységes és általános iskola bevezetése, amelynek segítségével megpróbálták valósítani a társadalmi egyenlőséget. A társadalmi esélyegyenlőség mellett a szocialista oktatási kormányzat hangsúlyozta a korszerűséget, a technikai haladást, a progressziót. A szocialista oktatás fontos eleme volt továbbá a politikai és világnézeti nevelés, nem csupán a szocialista politikai berendezkedés elfogadtatása, hanem a szocialista világnézet meghonosítása az élet valamennyi területén.²⁷ Ezek az oktatáspolitikai alapelvek állandó alkotóelemei voltak a magyar oktatásügyi koncepcióknak. Megvalósításuk igénye újra és újra megjelent a párhatározatokban, minisztériumi dokumentumokban, törvényekben.

Az 1960-as évek korszerűsítést célzó intézkedései az iskolák életébe a problémák megoldása helyett zavart és vitákat hoztak, a munkával munkára való kommunista nevelési eszmény a gyakorlatban kudarcot vallott. A már 1962-ben óvatosan bírált gimnáziumi szakmai előképzés (5+1-es rendszer) 1965-ben visszavonásra került, a szakközépiskolai szakoktatás problémássá vált, a felsőfokú technikumok pedig nem találták meg a helyüket

²⁴ Kardos József (2007): *Iskola a politika sodrásában 1945-1993*. Gondolat Kiadó, Bp. 92 – 95. o.

²⁵ Horváth Márton (1995): Kiss Árpád. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Bp. 30 –31. o.

²⁶ Kardos József (2007): *Iskola a politika sodrásában 1945-1993*. Gondolat Kiadó, Bp. 96 –97. o.

²⁷ Sáska Géza (2005): *A szocialista és a polgári nevelés radikális alternatívái*. Felsőoktatási Kutatóintézet, Bp. 18 –19. o.

a szakképzésben.²⁸ Az 1970-es években megjelent egy új, posztsztálini felfogás, miszerint a társadalom még nem érte el a szocialista társadalom szintjét, csupán átmeneti állapotban van. Az átmeneti állapot miatt a szocialista iskola nem fejleszti a személyiséget teljes egészében. Ennek okát a túlzottan intellektuális és zsúfolt tananyagban, az oktatás neveléssel szembeni túlsúlyában, a közösségi nevelés hiányosságaiban találták meg.²⁹

Újabb oktatási reformfolyamat bontakozott ki, amelynek eredménye az 1972 júniusában megszületett, kompromisszumokra törekvő oktatási párthatározat volt. Ebben is célként szerepelt a túlterhelés csökkentése, illetve a tananyag, a módszerek megválasztásában a nagyobb tanári szabadság biztosítása, alternatív tankönyvek lehetővé tétele, a pedagógusok szabad véleménynyilvánításának biztosítása az oktatással és neveléssel kapcsolatos kérdésekben. A tanárok, a tanítók kerültek az oktatáspolitikai figyelmének fókuszába, rájuk a felnövekvő nemzedék erkölcsi, világnézeti, politikai, marxista nevelésének „forrásaként” tekintettek. A pedagógusok ezen szereppel való felruházása viszont a hatalmat bizonytalansággal töltötte el, hiszen az oktatásirányítók tisztában voltak azzal, hogy a pedagógusok többsége nem marxista. Fel kellett ismerniük, hogy türelemmel és megértéssel kell közelíteniük a tanárok irányába, hiszen az egész tanári társadalmat nem lehet lecserélni, ezért a kádári „*aki nincs ellenünk, velünk van*”³⁰ jelszót velük kapcsolatban is hangoztatták. Nem várták el tőlük a marxista meggyőződést, de marxista eszmék³¹ tanítására kötelezték őket.³²

²⁸ Kardos József (2007): Iskola a politika sodrásában 1945-1993. Gondolat Kiadó, Bp. 121. o.

²⁹ Sáska Géza (2005): A szocialista és a polgári nevelés radikális alternatívái. Felsőoktatási Kutatóintézet, Bp. 36–37. o.

³⁰ A jelszó nem Kádártól származik, Sztálin és Rákosi is gyakran hangoztatta, de az ellenkezőjét: „Aki nincs velünk, az ellenünk van.”, Lenin pedig mindkét változatot használta. (Gyurkó László (1982): Arcképvázlat történelmi háttérrel. Magvető Kiadó, Bp. 297. o.)

³¹ Egy 1975-ben kiadott marxista-leninista tankönyv az alábbi gondolatokat fogalmazta meg a szocializmus kultúrához való viszonyáról, feladatáról: „*biztosítani [kell] a szocialista eszmék, a szocialista gondolkodásmód győzelmét a társadalom egész életében, fokozatosan átalakítani az egész nép tudatát a marxista-leninista világnézet szellemében, [...] ki kell nevelni az új szocialista értelmiséget, [...] egyidejűleg ki kell építeni a különböző kulturális intézmények és szervezetek rendszerét, [...] (meg kell teremteni) az új, szocialista tudományt, irodalmat és művészeteket, amelyek nélkülözhetetlen szerepet töltenek be az emberek gondolat- és érzélemvilágának kialakításában.* (Bence László (1975): A szocialista tudat és világnézet reformálásának feladatai. In: Marxizmus-Leninizmus. Esti középfokú iskola. Kossuth Könyvkiadó, Bp. 223–224. o.

³² Kardos József (2007): Iskola a politika sodrásában 1945–1993. Gondolat Kiadó, Bp. 121–128. o.

Külföldi, UNDP (United Nations Development Program) segítségével 1973-ban megalapításra került az Országos Oktatástechnikai Központ, amely a modernizáció jegyében az elavult taneszközök lecserélését, valamint új, tanítást segítő pedagógiai technológiák fejlesztését és oktatási rendszerbe való beépítését tűzte ki célul. A korszerűsítésre jelentős pénzüsszegeket fordítottak. Az innovációhoz szükséges szabadabb gondolkodás megengedése, az alternatív megoldások lehetővé tétele sokszintű szakmai munka kibontakozásához adott kezdő lökést. A felülről jövő reform szinkronba került az iskola belső életét, az oktatás-nevelés tartalmát és módszereit felülírni kívánó intézményi törekvésekkel.³³

Az említett reformtörekvések találkoztak az 1960-as évek végén kibontakozó egyéb kezdeményezésekkel, amelyek célja didaktikai kutatások elindítása, az audio-vizuális eszközök térhódításának elősegítése, az iskola szervezetének és tartalmi elemeinek újraformálása és olyan új módszerek bevezetése volt, mint a programozott oktatás.³⁴ Az 1972-es párthatározat előírta az oktatás fejlesztésének fontosságát, de „*az OPI didaktikai tanszékén – főként Kiss Árpád és Szokolcsy István munkásságának köszönhetően – ekkor már évek óta folytak pedagógiai fejlesztések és kutatások az iskolai műveltség, a programozott oktatás, a rendszerelmélet, a mérés-értékelés témákban.*”³⁵ Az 1972-es oktatásügyi párthatározatban szereplő demokratizálási- és autonómiatörekvések arra készítette a pedagógusokat, hogy reformokra vállalkozzanak, ezért „*valóságos társadalmi nekibuzdulás kísérte a határozathozatalt.*”³⁶

2.2. A programozott oktatás képviselői: Kiss Árpád és felesége

A programozott oktatás magyar képviselői közül a dolgozat Kiss Árpádra, illetve feleségére, Kiss Árpádnéra fókuszál. Életútjukat, illetve a programozott oktatással kapcsolatos gondolataikat összegezzük az alábbiakban.

³³ Báthory Zoltán (2001): Maratoni reform. A magyar közoktatás reformjának története, 1972 –2000.

Önkonet, Bp. 15 –16. o.

³⁴ Mészáros, Németh, Pukánszky (2005): Neveléstörténet. Osiris Kiadó, Bp. 673– 674. o.

³⁵ Báthory Zoltán (2001): Maratoni reform. A magyar közoktatás reformjának története, 1972 –2000.

Önkonet, Bp. 19. o.

³⁶ Trencsényi László (2011): A maratoni sereg. Önkonet, Bp. 49. o.

Kiss Árpád (1907–1979) neveléstudósként, közoktatási szakértőként munkásságával nagy hatást gyakorolt a pedagógiára. A budapesti tudományegyetemen szerzett francia és német nyelvből, illetve irodalomból tanári diplomát 1932-ben, majd ugyanitt doktorált 1935-ben francia filológia fő tárgyból, – és filozófia, valamint pszichológia melléktárgyból. Tanított Balassagyarmaton, majd gyakorló gimnáziumi tanárként, illetve egyetemi magántanárként dolgozott Debrecenben. Az Országos Köznevelési Tanács Ügyvezető Igazgatójaként (1945–1948), 1945 után a magyar iskolarendszer megújítását szorgalmazta. Ugyanekkor a Köznevelés című pedagógiai folyóirat szerkesztője (1946–1948) is volt. Az Országos Neveléstudományi Intézet didaktikai részlegének vezetőjeként (1949–1950) munkálkodott, azonban a politikai meghurcolás áldozata lett: 1951-ben Kistarcsára internálták, ahonnan 1953-ban szabadult. Néhány év mellőzést követően – mikor általános iskolai és tanítóképző-intézeti tanárként munkálkodott – a Pedagógiai Tudományos Intézet (1956–1962) munkatársaként dolgozott, 1962-ben az Országos Pedagógiai Intézet didaktika tanszékének (1962–1976) vezetője lett. Nemzetközi kapcsolatai révén, amelyek kialakítását megkönnyítette, hogy anyanyelvi szinten beszélt franciául, németül és angolul, pedagógiai méréseket kezdeményezett. Vezetése mellett kapcsolódott be Magyarország a nemzetközi (IEA, UNESCO) tudásmérő vizsgálatokba. Élete vége felé a Magyar Pedagógiai Társaság elnökeként (1974-1979) munkálkodott.³⁷

Kerekes Mária az alábbi gondolatokkal emlékezett róla: *„Kiss Árpád a tanárok tanára volt. Európszerte elismert tudós. Azoknak a mestere, vagy kollégája, akiknek a sors és az idő megadta a vele való találkozást, és akiket a barátságába is fogadott. Számomra az élet nagy adománya, hogy 1964 és 1979 között sok-sok 'esti munkanapot' tölthettem a Bercsényi utcai lakásban.”*³⁸

Kiss Árpád az iskolák feladatát az alábbi szavakkal fogalmazta meg: *„Érjék el, hogy segítségükkel a felnőtté válásig minden egyén meginduljon a benne rejlő értékes lehetőségek megvalósulásának útján; váljék képessé annak megértésére, mi miért történik körülötte és benne, és miért úgy, ahogy végbemegy; találja meg a helyét és hivatását*

³⁷ Kerekes Béláné (2007): In Memoriam Kiss Árpád. Magyar Pedagógia Társaság, Bp. 6. o.

Horváth Márton (1995): Kiss Árpád. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Bp. 7–8. o.

³⁸ Kerekes Béláné (2007): In Memoriam Kiss Árpád. Magyar Pedagógia Társaság, Bp. 12. o.

társadalmában és világában; tudjon szépen élni; legyen öröme abban, amit az emberivé tett élet számára nyújt és tőle megkíván.”³⁹

A programozott oktatás bevezetése mellett Kiss Árpád a szocialista országokban végbemenő társadalmi és gazdasági változásokkal érvelt. A gazdasági fejlődés következtében az egyén tudásával szembeni követelmények ugrásszerűen megnöttek, az iskola az esélyegyenlőség biztosításának célja miatt pedig szélesre tárta kapuit. Mindezért a tanítás reformjára van szükség – hangsúlyozta. A társadalmi igények kielégítése érdekében az iskolarendszernek gazdaságosan kell működnie. Az expanzió következtében pedig fokozottan kell figyelni az egyénre, az egyes diákra. Feladatként jelentkezik továbbá az eltérő társadalmi háttérrel rendelkező diákok egy szintre hozása. A tömegesedés következményeként a pedagógusok új kihívásokkal szembesülnek: az egyéni tulajdonságok megismerésének hagyományos feladatát az új körülmények közt csak az igazán jó tanár és tanító tudja megvalósítani. A pedagógusnak figyelembe kell vennie a tanuló előzetes ismereteit és a képességeit. Folyamatosan motiválni kell diákjait, amely elérhető az aktivizálás módszerével. Utóbbihoz hozzátartozik a folyamatos önellenőrzés. A célok eléréséhez megfelelő, egyénekre szabott programokra van szükség Kiss Árpád szerint. A programozott oktatás véleménye szerint a megfelelő eszköznek, amelynek segítségével az iskolák ki tudják elégíteni a megnövekedő társadalmi igényeket.⁴⁰

A tanulás programozásához, a tanulás pszichológiai alapokon nyugvó szabályozáshoz különféle kellékek szükségesek: programozott tankönyvek, számítógépek. Emellett rögzíteni kell a művelő és tanulási célokat, meg kell tervezni a tanulási folyamatokat, ellenőrizni kell a kitűzött célok elérését. A taneszközök biztosításán túl tehát a programozott oktatás megvalósulásának feltétele a pedagógusok aktivitása volt.⁴¹

Kiss Árpád elvetette a technikusok és egyes pszichológusok nézeteit, akik szerint az emberi, nevelési problémák gépies törvényszerűségek, sémák alkalmazásával megoldhatók: *„A technika alkalmazásának megvannak az emberi határai. Nem tévedhetünk, ha úgy kerülünk föléje a technikának, hogy mint legfőbb értéket mindig az egész embert tartjuk szem előtt.*” – vallotta.⁴²

³⁹ Kiss Árpád (1973): A tanulás programozása. Tankönyvkiadó, Bp. 173. o.

⁴⁰ Uo. 193-195. o.

⁴¹ Kiss Árpád (1975): A tanulás programozása és a pedagógiai technológia. In: Kiss, Gecső, Gyaraki (szerk.) (1975): Programozott tanítás és pedagógiai technológia. Országos Pedagógiai Intézet, Bp. 16. o.

⁴² Uo. 17. o.

Kiss Árpádné (1920–1995) (leánykori neve: Darkó Irén) elemi és középfokú tanulmányait a debreceni református leánynevelő-intézetben folytatta, ahol 1939-ben kitűnő eredménnyel végzett (lásd Melléklet 7. kép). A debreceni Tisza István Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán 1944-ben latin-francia szakos középiskolai tanári diplomát, valamint a doktori fokozatot szerzett. Kiss Árpádhoz, aki akkor gyakorlógimnáziumi tanár volt, 1943-ban ment férjhez. A háború és két gyermekéről való gondoskodás miatt 1951-ig nem vállalt állást. Szaktárgyai tanítására kezdetben nem volt lehetősége, ezért a Csepel Vas- és Fémművekben helyezkedett el először adminisztratív tisztviselő, majd műszaki tisztviselő munkakörben. Iskolai gyakorlat híján 1958-ban a XI. kerület Bartók Béla út 27. számú általános iskolában a felső tagozatos- napközi otthon vezetését végezte, 1959-től a Thallóczi Lajos úti általános iskolában magyart és franciát tanított, osztályfőnök volt, majd 1966-tól igazgatóhelyettesi posztot töltött be. Később a Bogdánfy út 5. szám alatti iskolában lett igazgatóhelyettes, emellett az 1960–70-es években létrejött XI. kerületi Magyar Szakmai Munkaközösség vezetője lett. Ez a munkaközösség a programozott oktatási kísérletek támogatója volt, tagjai számtalan algoritmizált feladatlapot írtak az általános iskolás gyermekek számára.⁴³

Rétlaki Győző, a Thallóczi úti iskola igazgatója így értékelte Kiss Árpádné munkáját *„Olyan ember, aki nagyon jól ismeri a szocialista nevelés céljait, s ismeri a hozzávezető utakat, legujabb módszereket is. Az átlagosnál magasabb intelligenciája párosulva nagyfoku akaraterével igen komoly mértékben fellendítette az iskolánkban folyó szakmai /főként didaktikai/ munkát, s lelkesedése több kartársát ragadta magával.”*⁴⁴ Kiss Árpádné – Rétlaki elismerő szavai szerint – szakmai tanácsaival támogatta kollégáit, segített az igazgatónak az éves munkatervek összeállításában, az értekezlet megszervezésében, részt vett az iskolai ünnepek lebonyolításában, ápolta a kapcsolatot a szülőkkel, illetve külön gondot fordított a hátrányos helyzetű diákok, főképp a fizikai dolgozók gyerekeinek fejlődésére, a tanulók helyesírási készségének fejlesztésére.⁴⁵

Kiss Árpád 1979-ben hunyt el. Halála nagy csapás jelentett felesége számára, aki nyugdíjas éveiben egyéb kötelezettségei mellett idejét elsősorban férje életművének, gondozásának szentelte: rendezte Kiss Árpád hagyatékát, részt vett a tiszteletére létrehozott Kiss Árpád-díjak kiosztásán, illetve figyelemmel kísérte a kísérletező oktatási

⁴³ Kiss Árpádné önéletrajza, bizonyítványai, kinevezései (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény). A gyűjtemény rendezése folyamatban van, ezért a források lelőhelyének pontosabb megjelölésére egyenlőre nincs mód.

⁴⁴ Rétlaki Győző minősítése Kiss Árpádnéről, Budapest, 1968. X. 14. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény).

⁴⁵ Uo.

módszerekkel kapcsolatos szakirodalmat is. Jó kapcsolatban maradt Szabolcsi Miklóssal, akit Országos Pedagógiai Intézet igazgatójává neveztek ki, és Kiss Árpád többi munkatársával is, köztük Báthory Zoltánnal.⁴⁶

Kiss Árpádné egyet értett férjével abban, hogy a programozott tanítással önmagában nem valósítható meg az oktatás valamennyi célja: „*Gazdagítja a tanítást, hatékony technikát biztosít, de ezek járulékosak, kiegészítő jellegűek; csak akkor igazán eredményesek, ha olyan távlatba illeszkednek be, amely megadja nekik valódi funkciójukat: a célok eléréshez szükséges eszközi funkciót a többi eszközzel együtt.*”⁴⁷

2.3. A programozott oktatás Magyarországon

Magyarországon a programozott oktatással kapcsolatos előkísérletek 1958 és 1960 között kezdődtek meg a Pedagógiai Tudományos Intézet vezetésével: ugyanazon tanulói csoportokat kérdeztek meg 3 teljesítményszint vizsgálat keretében 1958 májusában, szeptemberében, és 1960 májusában. A változatlan összetételű tanulói csoportok 8. osztályos korukban váltak kísérleti alanyokká, illetve gimnáziumba való bekerülésük elején, majd az első befejezett év végén. A vizsgálat célja az volt, hogy bebizonyítsa, a diákok teljesítménye nem függ a tanári munkától.

Az előkísérletek tapasztalatain felbuzdulva a Pedagógiai Tudományos Intézet jogutódjaként működő Országos Pedagógiai Intézet egyre több munkatársa kapcsolódott be a programozott anyagokkal való kísérletbe, miután 1962-ben Kiss Árpád lett a didaktikai részleg vezetője. Gyarakai Frigyes az 1966–67-es tanévben 7. osztályos fizika órákon végzett kísérletet húsz osztály bevonásával két témakörben (*Munka és teljesítmény, Egyszerű gépek*). 1970-71-ben a 6. osztályosok számára írt *A szófajok* című programozott tankönyv kipróbálásában 80 intézmény vett részt: ezek közül 35 fővárosi, és 45 vidéki volt jelen.

A kísérleti oktatásban részt vevő pedagógusok szakmai segítésére megszervezték a IV. országos konferenciát, illetve a Köznevelés című pedagógiai folyóirat 1970. évi 10. és

⁴⁶ Interjú Kiss Endrével. 2012. 12. 11.

⁴⁷ Kiss Árpádné (1975): Evolúció vagy revolúció? A programozott tanulás néhány eleme az általános iskolai gyakorlatban régen és ma. In: Kiss, Geecső, Gyakari: Programozott tanítás és pedagógiai technológia. OPI, Bp. 149. o.

24. számában módszertani tájékoztatókat közöltek. Kiss Árpád oroszánrészt vállalt a reformtörekvésben, az Országos Pedagógiai Intézet didaktikai tanszékének munkatársaival: Báthory Zoltánnal, Gecső Ervinnel, és Gyarakai Frigyessel együtt folyamatosan kapcsolatot tartott a kísérletben részt vevő intézményekkel, illetve a programozott oktatással kísérletező tanárokkal is.⁴⁸

Kiss Árpádné, aki a budapesti XI. kerület Magyar Szakmai Munkaközösségének vezetője volt, aktívan részt vett a kísérletekben. Programíróként szeretne volna fejleszteni a helyesírást, a nyelvtant és az értelmező olvasást. A kerület magyar tanárait összefogó, önkéntes szervezet tagjait is arra biztatta, hogy közös munkával találjanak új alternatívákat a hatékonyabb tanulás és a jobb eredmények felmutatása érdekében. Kiss Árpádné a budapesti Bogdánfy u. 5. szám alatti Általános Iskola igazgatóhelyettese volt. Itt tartotta összejeveteleit a munkaközösség. Itt cseréltek tagjai tapasztalatokat a programozott oktatással kapcsolatban. Munkájukat segítették az Országos Pedagógiai Intézet szakemberei.⁴⁹

A kísérletek a kerületi Oktatási Osztály engedélyével már 1964-ben elkezdődtek, de a nagyobb intenzitású munkálatok csak az 1967–68-tól folytak. A munkaközösség a főváros többi kerületéből és a vidékről érkező érdeklődő pedagógus kollégákat is szívesen fogadta. Az első nyelvtani kísérletekben hét kerületi és két vidéki iskola 6. osztályos diákjai vettek részt. A tapasztalatokból levonták a program használatának előnyeit: a tanár könnyebben meg tudja állapítani a tanulók fáziskülönbségeit. Az egyéni ütem biztosításával, a diákok kényelmesebb és nyugodtabb tempóban haladhattak, nemcsak az olvasási készségük javult, hanem motiváltságukban is változás állt be, a felmérő dolgozatokon pedig jó eredményeket értek el. A munkaközösség programjaihoz kiegészítő feladatokat is készítettek az átlagnál gyorsabban haladó, illetve az ismereteiket gyakorlatban nehezen alkalmazó gyerekek részére.⁵⁰

Kerekes Béláné az alábbi gondolatokkal emlékezett meg Kiss Árpádnéről: „*Amit munkaközösségünk elért, közösen értük el; a húzóerő azonban Dr. Kiss Árpádné Irénke volt. Személyében a szervező, integráló képesség magas intelligenciával párosult. A pedagógushoz sok türelem kell, ő türelmes volt; példás ember, kiváló munkatárs és barát.*

⁴⁸ Kerekes Béláné (2007): In Memoriam Kiss Árpád. Magyar Pedagógia Társaság, Bp. 20-21. o.

⁴⁹ Uo. 25–28. o.

⁵⁰ Uo. 25–28. o.

[...] *Nem szerette a nagy szavakat, a mímelt kedvességet; szigorú volt önmagával szemben, megedzette a sport⁵¹ és az élet. A pedagógia ügyét szolgálta alázattal.*”⁵²

A *szófajok* című programozott tankönyv (lásd Melléklet 8. 9. kép) 3000 példányban a Tankönyvkiadó gondozásában jelent meg Kiss Árpádné és Kerekes Béláné szerkesztésében. A tankönyvben található feladatokat Lesenyei Gáborné, Pentz Endre és Rákosi Gáborné mellett Kiss Árpádné írta. Utóbbi *A határozószó, A határozószó helyesírása*, és *A határozói igenév* cím alatti programok szerzője.⁵³

Az Országos Pedagógiai Intézet 1970-71-es országos tanulási kísérlete a 6. osztályos nyelvtan egész éves tananyagát lefedte. A felmérés pozitív eredményeket hozott, azonban megtapasztalták a programozott oktatás korlátait is, miszerint 45 percen keresztül nem lehet csak programokkal dolgoztatni. Ennek ellenére összességében nem csupán a fővárosi, de a vidéki iskolák kollégái is meg voltak elégedve a programokkal, illetve azok hatásaival.⁵⁴

1975-ben Kiss Árpádné szerkesztésében *Törekvések a tanulás irányítására* címmel gyűjteményes kötet jelent meg, amely a XI. kerületi Magyar Szakmai Munkaközösség tollából óraleírásokat, feladatokat, gyakorlatokat, programokat tartalmazott. 8 iskolából 13 tanár feladatait bocsátották a köz javára annak érdekében, hogy a tanulók tevékenységét céltudatosabban szervezzék, részben tehermentesítsék a tanárokat, ezzel hatékonyabbá tegyék munkájukat, illetve hogy segítsék a gyengébb diákok felzárkóztatását és a tehetségek gondozását. Mivel a feladatokat eredetileg nem publikációra szánták, ezért Kiss Árpádné felhívta a figyelmet arra, hogy nem merev szabályokra épülő tantervet adtak ki, csupán segítő anyagokat, ajánlásokat. „*Gyűjteményünket tehát nem azzal a szándékkal adjuk közre, hogy változás nélkül használják fel különböző iskolákban. Az óraleírások, gyakorlatok, feladatlapok, programok a tanulás irányításának és ellenőrzésének nálunk bevált, az órán – közös, csoportos, egyéni és differenciált foglalkoztatással – megvalósítható lehetőségeit tartalmazzák csupán.*”⁵⁵

⁵¹ A MAFC (Műegyetemi Atlétikai és Football Club) tenisz szakosztályában versenyzett. (Kiss Árpádné: Önéletrajz, 1962. III. 9. [DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény])

⁵² Kerekes Béláné (2007): In Memoriam Kiss Árpád. Magyar Pedagógia Társaság, Bp. 31. o.

⁵³ Kiss Árpádné és Kerekes Béláné (szerk.) (1970): *A szófajok*. Tankönyvkiadó, Bp. 2–3. o.

⁵⁴ Kerekes Béláné (2007): In Memoriam Kiss Árpád. Magyar Pedagógia Társaság, Bp. 28–30.o.

⁵⁵ Kiss Árpádné (szerk.) (1975): *Törekvések a tanulás irányítására*. Fővárosi Pedagógusok Művelődési Központja, Bp. 3–5. o.

3. Hompó Ferencné levelei Kiss Árpádnéhoz

3.1. Kiss Árpádné levelezése

Kiss Árpádné – ahogy láthattuk – a férje mellett aktívan kivette a részét a programozott oktatási kísérletekben. A programok megírása mellett mentora volt számos programban részt vevő vidéki pedagógusnak, akikkel a kapcsolatot levélben tartotta. A levelek sajátos tanári attitűdöt sugallnak: az algoritmizált tanítási forma humánus, emberközpontú jellege kerül megvilágításba.

A politika nem ellenezte a programozott oktatást: „*Amit az OPI javasolt, azt a hatalom elfogadta. Nem akadályozták ezeket a dolgokat.*”⁵⁶ Az új módszer választási lehetőséget kínált a pedagógusoknak, szakmai szabadságot élhettek meg, hiszen alkalmazását nem írta elő az oktatásirányítás. Ahogy a kísérletben közreműködők levelei és egyéb írásai mutatják, a rendszer politikáját, ideológiáját nem kérdőjelezték meg. Például az egyik feladó: Hompó Ferencné a *Zalai Hírlapban* publikált *Előtérben a nevelőiskola* című írásában a programozott oktatás „szocialista építés”-t szolgáló nevelő hatásáról érvelt.⁵⁷

Sajnálatos módon az elemzett levelek egyoldalú képet nyújtanak, hiszen egyrészt a Kiss Árpád-gyűjteményben megtalált levelezés egyes darabjain Kiss Árpádné csupán címzettként szerepel, feladóként nem, másrészt a levelek tartalmából megállapítható, hogy folyamatos kapcsolattartás állt fenn, a levelezés a megmaradtnál sokkal több levélből állt. Mindezek ellenére az információdarabok összerakásával kereknek mondható történet bontakozik ki. A továbbiakban ezekről a levelekről lesz szó. A levelekből szó szerint idézett részeket dőlten szedtük, az esetleges nyelvtani pontatlanságokat, elgépeléseket pedig nem javítottuk.

⁵⁶ Interjú Kiss Endrével, Debrecen, 2012. 11. 21.

⁵⁷ Hompó Ferencné: Előtérben a nevelőiskola. *Zalai Hírlap*, 1973. III. 25. n. a. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény)

3.2. A levelek tartalma

A levelek többsége Kisbucsaából, Hompó Ferencnéől érkezett. Kisbucsa község Zala megyében, a zalaegerszegi kistérségben található Zalaegerszegtől 12 km-re. Hompó Ferencné magyar és történelem szakos tanárnő ennek a községnek az általános iskolájában tanított. Az új tanítási módszerek iránti fogékonysága már főiskolai tanulmányai alatt megnyilvánult. *„Muszty professzor úr tesztel vizsgáztató módszere és a módszertani könyvünkben a programozott oktatásról szóló anyag korszerűsége megragadott. Megvásároltam a főiskolákon kapható összes módszertani közleményeket, meglátogattam még Pécsen Magassy tanár úr óráját, és a mintákhoz próbáltam igazodni, mint kezdő nevelő. [...] Ekkor jelent meg a Köznevelésben Takács Etel docens cikke a programozott oktatásról.”* – emlékezett vissza ezekre az évekre.⁵⁸

A Köznevelés 1972-ben megjelent 1. számában az alábbi gondolatokat fogalmazta meg a tanárnő: *„Az 1970/71-es tanévben az Országos Pedagógiai Intézet didaktikai tanszéke engem is bevont abba a kísérletbe, amely A szófajok című kísérleti segédkönyv (6. osztályos nyelvtani anyag programozott feldolgozása) kipróbálását tűzte ki célul. A munkát a Köznevelés 1970/71. számában közölt módon indítottam be.”*⁵⁹

Hompó Ferencné Kiss Árpádnéval rendszeres levelezést folytatott a programozott oktatással kapcsolatos kísérletről. Leveleiben részletesen megírta, hogyan fejlődnek a tanulók, beszámolt tapasztalatairól. Az alábbiakban a Debreceni Egyetem Neveléstudományok Intézete Kiss Árpád-gyűjteményében található 16 levelét elemezzük. A levelek 1971 és 1977 között⁶⁰ keletkeztek, közülük 9 darab 1972-ben íródott.

Az első levél *Jelentés a kisbucsaai állami általános iskolában folytatott programozott tanulás eredményeiről, tapasztalatairól*, illetve *„Kalózkodásom”* eredménye

⁵⁸ Hompó Ferencné (1974): A programozott oktatás szerepe a kisiskolákban. In.: Szathmári István (szerk.): Anyanyelvünk az általános iskolában. Tankönyvkiadó, Bp. 139. o.

⁵⁹ Hompó Ferencné: Programozott nyelvtanítás részben osztott iskolában. Köznevelés. 1972/1 37. o.

⁶⁰ Az 1971-es évszám feltételezett. Hompó Ferencné leveleinek sorrendbe szedésekor csupán egyetlen iraton nem szerepelt kiolvasható évszám. Az üzenetet tartalmazó, szétmállott borítékról az évszám lekopott, csupán egy 29-es szám látható, amely a feladás napja lehet. A levelek megszólítását vizsgálva, amelyek megváltoztak az évek során, a hivatalos forma használata miatt azt a következtetést vontuk le, hogy időrendben az első levélről lehet szó. A következő levél 1972. I. 12-én íródott, ezért a szóban forgó dokumentum mindenképp csak az előző évben kerülhetett feladásra.

az 5. osztályban (utolsó oldal) címet kapta. Hompó Ferencné a levél első részében az iskola szerkezeti felépítését taglalta. Részben osztott intézmény volt, ugyanis az alsó, összevont, 29 fős 1-4 osztályt a tanító együtt tanította. Az iskolában halmozottan hátrányos helyzetű gyerekek tanultak. Az Országos Pedagógiai Intézet didaktikai részlegének kísérlete a 6. osztályosokat célozta meg, azonban olyan erős volt Hompó Ferencné lelkesedése, elhivatottsága a programozott oktatás iránt, illetve vele szemben, hogy önálló munkába („kalózkodásba”) kezdett. Az 5. osztályos diákokat is bevonta a kísérletbe, a felettük álló évfolyam önállóan tanuló nyelvtanóráiból ugyanis 15–20 percet rájuk szánt. Az 5. osztályban tanulókat így jellemezte: *„Egy tanuló beszédhibás, magába zárkózott, egy elképzelhetetlen nyomorban élő tulkoros cigánylány, egy leány szórt figyelmű dekoncentrált, tulzottan érzékeny kimondottan gyenge tanuló. Az osztály legjobb tanulója a fél háztartás vezetése nehezedik, anya, apa dolgozik ő látja el a hugát. /4 éves a kicsi/”*⁶¹

A történelem órába is beépített programozott anyagokat. A módszernek pozitív hatást tulajdonított: úgy látta, hogy megnőtt gyerekek közlési vágya. A leglátványosabb változást a beszédhibával rendelkező tanulónál érzékelte, aki visszahúzódó természetét levetkőzve kezdeményező lett az osztályban, illetve a csoportmunka során is szívesen segített másoknak. A cigánytanuló esetében is sok pozitív irányú változást tapasztalt: megnőtt az önbizalma, megmutatta az egyéniségét. A programozott tankönyvből végzett tanulás egyéni menetrendje miatt könnyebben meg tudta ismerni a gyerekeket, így felszínre kerültek tanulmányi gyengeségeik forrásai is: a rosszul beidegződött olvasási módszer, a figyelem megosztásának problémája, a rendszerezési képesség hiánya, vagy a kisebbségi érzés. A programozott oktatásban óriási lehetőséget látott, ennek lelkesen hangot is adott: *„Én nem merek igazi programozott feladatokat készíteni, viszont azt már látom, hogy az olyan tudományosan alaposan elkészített történelem programozott anyagrészeket, amilyeneket a Kerekes Béláné tanárnő készít már régen ott lenne az általános iskolában olyan tanárok és tanulók kezében akik szeretnek programozott tanulókkal dolgozni.”*⁶²

A gyűjteményben megtalált második levele 1792. I. 12-én íródott, azonban az ebben szereplő baráti megszólítás arra enged következtetni, hogy az első két levél feladása közt intenzív kommunikáció folyhatott Kiss Árpádné és Hompó Ferencné között. Az 1972.

⁶¹ Hompó Ferencné első levele Kiss Árpádnénak. n. a. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény)

⁶² Uo.

januárjában Hompó Ferencné a stílustani ismeretek a programozott oktatásba történő beemeléséről írt. Leírta annak időintervallumbeli előnyeit, s úgy értékelte, elősegíti az irodalmi művek és az írói életrajzok sikeres elemzését. Beszámolt az órai feladatok eredményes megoldásáról és személyes hangon írt nemcsak önmaga, hanem a tanulók lelkesedéséről is: *„Vasárnap láttam a tévében az UNESZKÓ pesti ülésének záróünnepélyét. Nagyon jóleső érzés volt, hogy itt nálunk rendezték meg. Büszke voltam a mi OPINKRA. A gyerekek jöttek hétfőn azzal, ők is nézték a tv-t. Melyik volt a mi tankönyvírónk?-kérdték.”*⁶³ A levél második részében az iskola körzetesítéséről írt: szerette volna, ha az intézmény Nagykapornakra⁶⁴ kerül, véleménye szerint az ország egyik legkorszerűbben felépített bázisiskolájába, *„ahonnan végre elterjedhetne Zalában is a programozott oktatás”*⁶⁵, azonban a szülők Búcsuszentlászlót⁶⁶ jelölték meg körzeti iskolának. Zárógondolata a tanulóknak a programhoz való feltétlen ragaszkodását fejezi ki: *„A tanulók mikor megtudták, hogy esetleg jövőre nem tanítom őket, azt mondták: nem a tanár nénit sajnáljuk, hogy elmegy, hanem a programot.”*⁶⁷

A harmadik levél 1972. III. 10-én került feladásra. Ebben Hompó Ferencné egy magyar tanfolyamon tartott előadásáról számolt be, amelynek *Az oktatásunk néhány időszerű kérdése* címet adta. Előadásának témája a programozott oktatás volt: *„Ehhez fegyverként a férjed, a Kiss professzor úr könyvét használtam”* – írta levelezőpartnerének⁶⁸. Kovács Antal megyei szakfelügyelő megbízásából programozott témazáró, illetve munkáltató feladatlapokat kért a hátrányos helyzetű Zala megyei kisiskolák: Vaspör Velence pusztá és Kustánszeg részére. Büszkén hangsúlyozta, hogy *„Kissék munkája zalában FOGALOM!”*⁶⁹

Hompó Ferencné 1972-ben magyar továbbképző tanfolyamon vett részt. Párhuzamosan újabb önálló kísérletbe fogott bele, amelyet az ötödik, hetedik és nyolcadik osztályos tanulókkal végzett. Az új anyagrészek feldolgozásánál programozott anyagokat használt. Eredményeit szakdolgozat keretében elemezte: *„Szerény kis kísérletem eredményét június elején a komplex tanfolyamot befejező szakdolgozatként kell leadnom.”*

⁶³ Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucsa, 1972. I. 12. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény).

⁶⁴ Nagykapornak egy község Zala megyében Zalaegerszegtől keletre.

⁶⁵ Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucsa, 1972. I. 12. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény).

⁶⁶ Búcsuszentlászló (2004 előtt Búcsuszentlászló) község Zala megyében Zalaegerszegtől 10 km-re.

⁶⁷ Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucsa, 1972. I. 12. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény).

⁶⁸ Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucsa, 1972. III. 10. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény).

⁶⁹ Uo.

– írta.⁷⁰ Az 1972. III. 10-i levelének záró soraiban munkahelyi problémáiról számolt be. Hozzátette: a bizonytalan jövője ellenére nem kedveszegett, mert reméli, hogy egy vándorgyűlésre Nyíregyházára utazva alkalma lehet találkozni Kiss Árpádnéval.⁷¹

Kiss Árpádné „meleghangú levélben” biztosította Hompó Ferencné a programok továbbításáról, aki 1972. III. 29-i válaszában a hátrányos helyzetű iskolák nevében megköszönte a segítséget. Véleménye szerint a programozott feladatlapokkal történő oktatás annyira megemelte a kisbucsei iskola tanulmányi színvonalát, hogy a központi iskolában megkérdőjelezték, valóban hátrányos helyzetű intézménynek tekinthető-e. „*Már nagyon várom az újabb garnitúra programot, és a témazárót tanítványainkkal együtt. Azért írom így többes számban, mert igen sokszor Te tanítottad őket a programban és a témazárókban. A gyerekek is nagyon szeretik a Ti munkátokat, mely ötletes, gazdaságos, figyelmet lekötő. Szívesen dolgoznak belőle.*” – írta a program fogadtatásáról.⁷² Elárulta a levélben izgatottságát is, amellyel várta a jövőbeli közös találkozást, a személyes beszélgetést a programozott oktatásról, „*hisz egy ország eredményes oktatásügye a tét.*”⁷³ A levélben megemlítette testvérének a Műszaki Könyvkiadónál megjelent számítógépes gyártervezéssel kapcsolatos tanulmánykötetét is, aki szintén a programozott oktatásban látta a jövőt.⁷⁴

A nyíregyházi vándorgyűlésen elhangzott felszólalásának anyagát Hompó Ferencné 1972. IV. 19-i levele mellé csatolta és újabb kisiskolák számára kért a programozott oktatási anyagokat: „*Segédkönyvek nélkül hogy is lehetne dolgozni, mikor még egy Szemere: Helyesírási segédkönyvük sincs. A másik kisiskolánál, akit segíteni szeretnék majdnem ugyanez a helyzet. Szóval SOS a többiek nevében.*”⁷⁵ A programozott feladatokat – pozitív tapasztalatai révén – szerette volna minél szélesebb körben elterjeszteni. Beszámolt arról, hogy *A szófajok* című segédkönyvet továbbította Márton Sándor egyházaskozári⁷⁶ tanárnak, és másoknak is: „*Tiszavasvári pedagógusnak adtam egy kézzel beírt tavalyi könyvet, indiántáncot járt vele örömeiben.*”⁷⁷ Levelében

⁷⁰ Uo.

⁷¹ Uo.

⁷² Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucsa, 1972. III. 29. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény).

⁷³ Uo.

⁷⁴ Uo.

⁷⁵ Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucsa, 1972. IV. 19. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény).

⁷⁶ Egyházaskozár község Baranya megyében.

⁷⁷ Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucsa, 1972. IV. 19. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény).

tolmácsolta diákjai háláját: „*A tanulóim köszönik szépen a multkor küldött témazárókat. Van benne fantázia, érdeemes megoldani- mondják. Ha fegyelmezetlenség felüti fejét, elég ennyit mondani, nem hozom a Kiss- Kerekes féle anyagot- mindjárt helyreáll a rend csak dolgozhassanak a munkákból.*”⁷⁸ E szavakból is kicseng a programozott oktatás iránti feltétlen elköteleződése.

1972. VI. 7-én kelt levelében Hompó Ferencné megköszönte a kapott újabb programokat, amelyekkel Kiss Árpádné „megajándékozta” a gyerekeket. A programokat a XI. kerületi Magyar Szakmai Munkaközösség készítette. A tanulók tanulmányi eredménye az előző évit is túlszárnyalta. Ezt a szerző a programozott feladatok kitöltésében való jártasságnak tulajdonította. Még a kettes tanuló is önállóan, tanári segítség nélkül volt képes használni a programokat. A diákok még azután is szívesen tanultak a tesztekben, hogy lezárta őket, megkapták az év végi osztályzataikat. A feladatlapok minőségét Hompó Ferencné külön dicséretre méltatta. „*Csak gratulálni tudok a felmérő dolgozatokhoz, nagyon jók, mikor lesz ebből egy könyv, már régen ott lenne a helye a mindennapi munkában. Tiszavasváriba, Egyházaskozárra, Surra és a jó ég tudja még hova nem küldtem már ezekből a kitűnő munkákból. Az ő köszönetüket is tolmácsolom most a Szakmai Munkaközösségnek.*”⁷⁹ A levél végén örömmel írt arról, hogy befejezte a korábban már említett szakdolgozatát: 6. osztályos programozott témazáró feladatokat állított össze a Magyar Szakmai Munkaközösség feladatait alapul véve.⁸⁰

1972. XI. 2-i kézzel írt rövid levelében Hompó Ferencné a programozott tankönyvek zalai szétosztásáról írt, s ehhez Kiss Árpádné segítségét kérte.⁸¹

1972. XI. 6-án postára adott levelében a tanulók és a tanárok nevében előre is köszönetet mondott a kért könyvekért. A Továbbképzési Kabinet köszönetét tolmácsolta a programozott anyagokért. 9 Zalaegerszeg járási tanár nevében⁸² maga Hompó Ferencné is

⁷⁸ Uo.

⁷⁹ Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucs, 1972. VI. 7. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény).

⁸⁰ Uo.

⁸¹ Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucs, 1972. XI. 2. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény).

⁸² Az alábbi tanárok kértek programozott anyagokat: Pósch Jánosné Pacsáról 30 fő részére, Degré Piroska Pölöskéről 23 fő részére, Cséri Kornélia Zalaszentmihályról 19 fő részére, Madaras Jenő Nagykapornakról 65 fő részére, Asztalos Éva Alsónemesapátiról 25 fő részére, dr. Gárdonyi Ernő Zalaszentivánról 30 fő részére, Kóbor Mária Bucsuszentlászlórol 34 főnek, Tóth Teréz Egervárról 33 főnek és Zsohár Istvánné Tófejről 32 főnek.

igényt tartott algoritmizált tankönyveket.⁸³ Kapcsolatuk szorosságát mutatja, hogy levelében magánéleti eseményeire is kitért: *„A családi életem talán egyenesbe jön, Kisbucsán maradtam még, jelenleg dr. Tóth Béla tanítványa is vagyok, szerveztek a megyében egy fejlődésléleltani tanfolyamot, és miután engem a kísérletekről már nem is lehet beszélni, voltak olyan kedvesek a Továbbképzési Kabinetnél és behívtak tanulni.”*⁸⁴

Következő leveléhez Márton Sándor, – a már említett – egyházaskozári tanár 1972. XI. 13-ai üzenetét csatolta, aki programozott tankönyveket kért 28 fő részére. *„Ma kaptam kézhez Márton kartárs levelét. Nagyon szépen kérlek, ha lehet küldjél neki programozott tankönyveket, szegény már annyit kért tőlem. Igen becsületesen dolgozó ember, megérdemelné, hogy kapjon.”*⁸⁵ Márton Sándor Hompó Ferencnéhez az alábbi sorokat intézte: *„Nagyon hálásan köszönöm, hogy annyi idő múlva is figyelemben tartja törekvéseinket. Én azóta már itt is, ott is érdeklődtem, de mintha félnének ezt szélesebb körökben tudatosítani, mindenhol csak nem határozott, de olyan választ kaptam, hogy nem tudtam rajta eligazodni.”*⁸⁶

Hompó Ferencné rövid, 1972. XI. 24-ei levelében elfogadta Kiss Árpádné javaslatát, aki a programozott tankönyveket nem Márton Sándor, hanem az ő címére látta célszerűnek elküldeni.⁸⁷ *„Azóta még mások is kértek könyvet, pl. Tiszavasváriból is. Ezeknek, ha Te is jónak látod egy-egy példányt küldök, és a részben osztott és osztatlan felső tagozatosokat segítjük elsősorban vele. Ezt a szakfelügyelővel és a kabinettel megbeszélem.”*⁸⁸

1973. I. 3-án Hompó Ferencné beszámolt a kisbucsi iskola legújabb eredményeiről. Az eredmények ugyan romlottak az előző évhez képest, de a programok kedvező hatásai megnyilvánultak: a kísérletben részt vett osztályok olvasási készsége fejlődött, a diákok lényegre látóbbak, önállóbbak, nyíltabbak lettek.⁸⁹ *„A jelenlegi hetedikesek is tavaly programozott tankönyvből tanultak. Ismereteik szilárdak,*

⁸³ Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucs, 1972. XI. 6. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény).

⁸⁴ Uo.

⁸⁵ Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucs, n. a. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény).

⁸⁶ Márton Sándor levele Hompó Ferencnének, Egyházaskozár, 1972. XI. 13. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény).

⁸⁷ Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucs, 1972. XI. 24. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény).

⁸⁸ Uo.

⁸⁹ Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucs, 1973. I. 3. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény).

megbízhatóak. Állítom, bármilyen jó módszerrel, ezt az anyagot ilyen mélységben nem lehet elsajátítani. A program megállja a helyét!!!”⁹⁰

1973. V. 1-ei levelét Hompó Ferencné személyes tragédiája elmesélésével kezdte: azért nem jelentkezett az elmúlt hónapokban, mert meghalt az édesanyja. „*Pesten látogattam őt, amíg lehetett. Szombathelyen halt meg. Szornyű volt, amikor az ember tehetetlenül csak le szeretne roskadni a lábaihoz, akkor még ezt se teheti, mert intézni kell mindent. Még az a szerencsém, hogy Feri*⁹¹ *ilyen szépen mellém állt, és mindenben segített. Lassan kezdek már magamhoz érni. Felfedezem újra a munka jóízét.*”⁹² A gyász azonban nem köthette le teljesen figyelmét, ugyanis *Fejlődéslélektan* tanfolyamra járt, amiről egy korábbi levelében már szót ejtett. Előadásainak szövegét – mintegy kárpótlásként a hosszabb hallgatásért – a levélhez csatolta. Köszönetet mondott a zalai nevelőnőknek a számukra kért *A szófajok* című tankönyv második részéért. Beszámolt a szíve ügyének tekintett népszerűsítő munkája legújabb eredményeiről. Számtalan pedagógus társának küldött programozott feladatlapokat: „*Ha rajtam volna, azt tenném vele, hogy elvinném, ahhoz az emberhez, aki szívében viseli igazán a nemzet sorsát. Letenném elébe és megkérném, nyomtassa ki annyi példányban, ahány részben osztott iskola és hátrányos helyzetű kisgyerek van.*”⁹³

1973. VII. 7-én kelt levelében Hompó Ferencné beszámolt arról, hogy a kisbucsa-i iskola körzetesítése miatt az új munkahelye szeptembertől Bucsuszentlászlón lesz, illetve hogy a *Fejlődéslélektan* című tanfolyamot a *Marxizmus*sal együtt sikeresen elvégezte. A diákok fejlődéséről újra jelentést adott: a kísérleti osztály átlaga 4,1 lett, az 5. osztályos gyerekek közül pedig 10 gyerek javított matematikából. A tanulók a programozott anyagokhoz jól viszonyultak, miközben véleménye szerint egy programoktól idegenkedő tanár lehet, hogy elveszne a feladatlapok közt. Saját „elveszettségét” is megvallotta: édesanyja halála utáni hetekben nagyon nehezen ment számára a munka, ezért a gyerekek „hajtották” őt, a tanítás, a programozott oktatás jelentette az örömet számára az életben: „*Olyan kis önálló városias fruskákat segítettél nekem nevelni, hogy szinte magam is csodálkozom az eredményen. A ballagási bucsubeszéd elmondására a leggyengébb tanuló vállalkozott. El is mondta szépen.*”⁹⁴

⁹⁰ Uo.

⁹¹ Hompó Ferencné férje.

⁹² Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucsa, 1973. V. 1. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény).

⁹³ Uo.

⁹⁴ Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucsa, 1973. VII. 7. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény).

1974. VI. 21-én, az iskolai tanévzáró előtt egy nappal postázott levelét Hompó Ferencné a „közös gyerekeik” tanulmányi eredményéről történő beszámolóval kezdte. Kiemelt egy árva kislányt, akit az alsó tagozaton meg akartak buktatni, azonban a ballagás után az ipari iskolában osztálytitkár és tanulmányi felelős lett. Sikereit látva a tanárai kérdőre vonták, hogy miért nem gimnáziumban folytatta tanulmányait. Leírta, hogy a 7. osztályosok órájára bevitt programozott nyelvtan anyagokat. Igen büszkén számolt be arról, hogy még kollégái is elismeréssel nyilatkoztak a módszerről: *„Olyan jó dolog, mikor a matekos, /első unokaöcsém felesége/ jön sugárzó arccal, milyen jó, hogy nyelvtanóra volt előttem, frissek a gyerekek. A jó Isten se bír velük. Hajtanak, mint a bánatom. /Ez a szava járása./”*⁹⁵ Maga Hompó Ferencné is próbálkozott programozott anyagok írásával. Ezek postázását augusztus végére ígérte Kiss Árpádnénak, bár munkáját a „nagyokéhoz” képest jelentéktelennek, „szánalmasnak” találta.⁹⁶

Az 1974. XII. 4-én háromnegyed 11-kor, harmadszori nekifutásra megkezdett levelet Hompó Ferencné az alábbi gondolattal indította: *„Valami nagyon szépet, őszintét szeretnék Neked írni.”*⁹⁷ A tegnap esti szülői értekezletre Kiss Árpád könyvét vitte be, a „forró sikerért” pedig feleségének írt köszönetet, és gratulált a *Köznevelésben* megjelent cikkhez is. A körzetesítés miatt – ahogy ezt korábban is említette – Hompó Ferencné új munkahelyre került: a bucsuszentlászlói körzeti iskolába, ahol osztályfőnöki feladatokat is ellátott. Beszámolójából kitűnik, hogy az eredményes munkához mennyire fontos volt számára a kollegiális kapcsolat: *„Az új munkahelyemen rengeteg a munkám, de nem fáradok el. Jó a légkör. Az igazgatóm kijelentette, hogy ő nem tudja mi van a testülettel, de 10 éve nem volt ilyen kollegiális TESTVÉRIES ÖSZINTE légkör. Szerencsém van! Nagyszerű emberek. Tanulhatok tőlük, nincs szakmai irigykedés.”*⁹⁸

A gyűjteményben fellelt utolsó, kézzel írt levelet 1977. II. 25-én írta Hompó Ferencné Kiss Árpádnénak. A rövid üzenet a történet lezárását sejteti. *„Hálás szívvel köszönöm, hogy a programozott oktatással folyó munkában részt vehettem. Az OPI 998/1976 sz. alatt egy tanulmányt kért tőlem (8-as főnök vagyok) rengeteg a munkám, ezért csak mostanra készültem el vele. A rövid kis összegzés 1 példányát elküldöm Hozzád és Máriához, hisz minden jó és eredmény a TI kezeteiből származik.”*⁹⁹

⁹⁵ Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucs, 1974. VI. 21. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény).

⁹⁶ Uo.

⁹⁷ Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucs, 1974. XII. 4. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény).

⁹⁸ Uo.

⁹⁹ Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucs, 1977. II. 25. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény).

A személyes hangvétellő levelekben többször is olvashattunk arról, hogy Hompó Ferencné több pedagógus kollégájának is mesélt a programozott oktatással kapcsolatos pozitív tapasztalatairól, és számos tanárnak kért, illetve küldött algoritmizált könyveket. E pedagógiai módszertani újítás terjesztésekor élt a legkülönbébb fórumok nyújtotta lehetőségekkel: levelezést folytatott, emellett előadásokat tartott, publikált. Személyes kapcsolatait felhasználva mozgalmat indított el a programozott oktatás népszerűsítése érdekében.

3.3. Hompó Ferencné publikációi, leveleihez mellékelt írásai

Hompó Ferencné a *Köznevelés* című pedagógiai folyóirat 1972-ben megjelent 1. számában *A programozott nyelvtanítás részben osztott képzésben* címmel osztotta meg tapasztalatait a nyilvánossággal a programozott oktatásról. Felhívta a figyelmet a vidéken, a nagyvároshoz viszonyítva ingerszegény környezetben élő gyerekek hátrányos helyzetére, illetve a pedagógus ebből következő felelősségére is. A falusi háttérrel rendelkező tanulók magyar irodalom és nyelvtan tanítása szerint a szerényebb körülmények közt problémás, mégis minden lehetőséget meg kell ragadni arra, hogy az alapműveltséget megfelelően elsajátítsák, hiszen erre épül a további műveltség.¹⁰⁰ „Ösztönösen is törekedtem a szakirodalomból megismert lehetőségek kipróbálására, a szakmai önképzésre, mert különben a falusi pedagógus maga is hátrányos helyzetbe kerül a városi kollégáival szemben. Ezért ragadtam meg minden alkalmat, hogy másoktól tapasztalatot szerezzek.” – vázolta a helyzetét.¹⁰¹

Az Országos Pedagógiai Intézet Didaktikai Tanszékének 1970–71-es kísérlete *A szófajok* című programozott tankönyvvel kiváló alkalmat biztosított a számára, hogy új ismereteket szerezzen, új módszereket építsen be a tanítási-tanulási folyamatba. A programot behatóan tanulmányozta, pontosan megtervezte a folyamatot. Leírta a tanulók eredményeiben bekövetkezett pozitív változást: a tanítványai a programozott anyagok bevezetése után a felméréseken 80% feletti átlagteljesítményt értek el, illetve az év végi dolgozat 83,3%-os osztályátlagával messze meghaladták a 44,6%-os osztály-átlagot elérő, hagyományos módszerekkel tanuló osztály teljesítményét. A diákok átlaga magyarból az

¹⁰⁰ Hompó Ferencné: Programozott nyelvtanítás részben osztott iskolában. *Köznevelés*. 1972/1 37–38. o.

¹⁰¹ Uo. 37. o.

5. osztály végi 3,6-ról a 6. osztály I. félévének végére 4, 2-re javult, amelyet a nyelvtan tudásban elért pozitív irányú fejlődésnek tulajdonított.

Hompó Ferencné tapasztalatai alapján az olvasott szövegértés javulása más tantárgyak tanítását is könnyebbé teszi. A cikkben külön kiemelte, hogy nemcsak a tanulmányi eredményekben, hanem a személyiségeket illetően is fejlődést tapasztalt, amely a diákok önbizalmának növekedésében volt tetten érhető.¹⁰² „Ezeknél a gyerekeknél sokszor a féltékenység, az önbizalom hiánya, motivációszegénység volt tapasztalható az előző években, és emiatt szerepeltek gyengébben. A sikeres feladatmegoldás feloldja a félelmeket, amelyekre felfigyel a tanár is. [...] Ha kellett, biztattam, eligazítottam őket (a program segítségével) úgy hogy az önálló munka eredménye, a sikerérzés nem maradhatott el. Így, közvetve engem is motivált a program.”¹⁰³ A tananyagok használatakor ügyelt arra, hogy a tanítás ne tanár-, hanem tanulás-centrikusan történjen, ami önzetlenebb magatartást kívánt meg tőle, és ezáltal némi áldozattal járt. A program használatának eredményeként megerősödő tanulói önbizalom, a létrejött biztos tudás következtében a számonkérések is nyugodtabb feltételek mellett valósultak meg.¹⁰⁴ „Tanítványaim nagyon megszerették a programozott nyelvtankönyvből való tanulást. Lelkesedésükre jellemzően legfőbb kívánságuk az volt, hogy egyszer hazavihessék a könyvet megmutatni a családjuknak is. – számolt be a program fogadtatásáról”¹⁰⁵ A cikk végén Hompó Ferencné köszönetet mondott az Országos Pedagógiai Intézet Didaktikai Tanszékének, amiért felkarolta a programozott oktatás módszerét, illetve röviden leírta a zalaegerszegi járási szakmai értekezleten szerzett élményeit is, ahol kollégáit meggyőzte a módszer hatékonyságáról.¹⁰⁶

1972. április 6–8. között a Művelődésügyi Minisztérium Általános Iskolai Osztálya Nyíregyházán vándorgyűlést szervezett az anyanyelvi nevelés témájában az Országos Pedagógiai Intézet és a Magyar Nyelvtudományi Társaság támogatásával. A vándorgyűlés az anyanyelv művelésének fontosságáról, fejlesztéséről szólt. Számos pedagógus vett részt rajta az ország valamennyi tájáról. Hompó Ferencné is megjelent ezen a vándorgyűlésen. Felszólalásának kéziratát Kiss Árpádnénak is elküldte 1972. IV. 19-ei leveléhez csatolva,

¹⁰² Uo. 37–38. o.

¹⁰³ U o. 38. o.

¹⁰⁴ U o. 37–38. o.

¹⁰⁵ U o. 38. o.

¹⁰⁶ U o. 37–38. o.

illetve Szathmári István nyelvész szerkesztésében készült *Anyanyelvünk az általános iskolában* című kötetben is publikálta azt *A programozott oktatás szerepe a kisiskolákban* címmel.¹⁰⁷

Hompó Ferencné Nyíregyházára még törött kézzel is elutazott, ugyanis szeretett volna széles közvélemény előtt beszámolni iskolai élményeiről. A vándorgyűlésen tapasztalataira alapozva szólt a programozott nyelvtanítás módszereinek iskolai létjogosultságáról, segítséget kérve a falusi és tanyasi, hátrányos helyzetű, ingerszegény iskolák számára.¹⁰⁸ „*Közös jövőnk, az ország jövőjének szempontjából nem mindegy, hogy Foki Imikék és társaik kibontakoznak, vagy tehetségük ígéret marad. Osztatlan és részben osztott iskolákban korszerű módszerek és segédkönyvek nélkül a tehetségek kibontakozása illuzió.*” – érvelt mellette.¹⁰⁹ A jelenlévőket arra kérte, hogy segítsenek a hátrányok leküzdésében, illetve abban, hogy a Tankönyvkiadó adja ki a gyakorlatban bevált tankönyveket, munkafüzeteket és témazáró feladatlapokat. Az algoritmizált oktatás mellett a tanulók igényeivel érvelt: szerinte számukra nagyon fontos a cselekvéses, tudatos tanulás. A vezérelt anyanyelvi tanulás véleménye szerint fejleszti a képességeket, az olvasási készséget, a logikus gondolkodást, sikerélményt nyújt, és más tantárgyi eredményekre is pozitív hatást gyakorol.¹¹⁰ Konkrét példát is említett: „*Az osztályokon éppen csak átbukdácsoló, soha feltűnést nem keltő 'osztályhülyéje' szeme csillant fel, kiegyenesedett benne az elnyomottak dacos kanászgőgje, mikor segíteni akartam neki, 'Értem én magam is, hagyjon békén, ne segítsen!'*”¹¹¹ A jövő iskolájának munkaformáját látta maga előtt, ahol új taneszközöket: iskolatelevíziót, filmet és a magnetofont alkalmaznak.¹¹²

¹⁰⁷ Szathmári István (1974): *Anyanyelvünk az általános iskolában*. Tankönyvkiadó, Bp. 138–140. o.

¹⁰⁸ Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak (melléklet), Kisbuccsa, 1972. IV. 19. (Javított változatban megjelent: Hompó Ferencné (1974): *A programozott oktatás szerepe a kisiskolákban*. In: Szathmári István (szerk.): *Anyanyelvünk az általános iskolában*. Tankönyvkiadó, Bp. 138–139. o.) (DE NI Kiss Árpádgűjtemény)

¹⁰⁹ Uo.

¹¹⁰ Uo.

¹¹¹ Uo.

¹¹² Uo.

A *Zalai Hírlapban* Hompó Ferencné a *Zalai Fórum* rovatban jelentetett meg egy cikket az oktatás fejlesztéséről szóló cikksorozat részeként 1973. III. 25-én.¹¹³ Ebben felhívta a figyelmet arra, hogy az oktatóiskola helyébe a nevelőiskolának kell kerülnie. Szerinte ez a cél reális. A felnövekvő nemzedéket véleménye szerint érzelmileg is nevelni kell: a 8 osztályt elvégzett fiatal legyen nyitott, értse meg a közösség problémáit, akarja és keresse a szellemi örömeit, vegye birtokba a kultúrát. Az iskolának az életre kell nevelnie a gyerekeket, illetve szinkronba kell kerülnie a családi neveléssel, és követnie kell a társadalomban végbemenő technológiai változásokat.¹¹⁴ „*A szocialista építés jelenlegi szakasza a gyakorlat oldaláról is felveti a változás igényét. A gépesítés önálló döntést, a motorikus cselekvési gyorsaságot, az új munkakörök betöltése az élethelyzetekhez, közösséghez való alkalmazkodás képességét, az automatizálás a szabad idő ésszerű felhasználását követeli.*” – hangsúlyozta.¹¹⁵ Kiemelte a munka fontosságát, legyen az akár fizikai munka, hiszen az a szocialista társadalom alapja és értékmérője. Ne nézze le ezért – tette hozzá – a társadalom azokat a tanulókat, akik az általános iskola befejezése után nem tanulnak tovább, hanem elhelyezkednek a munkaerőpiacon. A jövő embere véleménye szerint felismeri az összefüggéseket, jól megoldja a problémákat, és rendszerezi a szilárd elméleti alapokat. Ezen célokat azonban csak az oktatás korszerűsítésével lehet elérni. Mindezért szerinte a tanórákat gazdaságosabban kell felhasználni, cselekvéses, programozott oktatási munkaformákat kell bevezetni, ki kell használni az audiovizuális eszközök nyújtotta lehetőségeket, a tanulókat meg kell tanítani az önálló ismeretszerzésre és az ismeretek szelektálásra.¹¹⁶ Ebben a cikkében is kitért a vidéki hátrányos helyzetű kisiskolák problémáira: „*A falun élő, jövőért felelősséget vállalni akaró pedagógus problémáit, társadalmi méretű összefogással oldhatjuk meg.*”¹¹⁷

Ahogy fentebb írtuk, Hompó Ferencné *Fejlődéslélektan* tanfolyamra járt a levelezés alatt. Az 1973. V. 1-ei leveléhez két ezzel kapcsolatos felszólalását csatolta.

¹¹³ A szöveg újságból került kivágásra, ezért nem található meg rajta a kiadás dátuma. A pontos évszámmra a szöveg környezetéből következtettünk. (A hátlapon olvasható: „80 éve, 1893. március 26-án született és 1964 augusztusában halt meg Palmiro Togliatti, az olasz és a nemzetközi kommunista mozgalom kiemelkedő egyénisége”). Az információt megerősíti a cikk felett lévő, kézzel írt dátum.

¹¹⁴ Hompó Ferencné: Előtérben a nevelőiskola. *Zalai Hírlap*, 1973. III. 25. n. a. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény)

¹¹⁵ Uo.

¹¹⁶ Uo.

¹¹⁷ Uo.

Egyikben a programozott oktatás „mellékhatásáról” írt, a személyiségben bekövetkezett változásokról¹¹⁸ Eközben felhívta a figyelmet a pedagógus nevelői feladataira: „*Nevelési lehetőséget elmulasztani ma nagyobb bűn, mint valaha. Köztudottá vált, sajtó, rádió, televízió és a neveléstudomány művelői is rámutattak az érzelmi nevelés hiányosságaira, anyagiasság, éncentrikusság és még sorolhatnám tovább iskoláinkban tapasztalható hibás tanulói magatartásforma stílusjegyeit.*”¹¹⁹ A cselekvéses tanulásban megnyilvánuló nevelői hatást a tanár szerepének megváltozásával indokolta: a program közvetíti az ismereteket, a tanár csupán szervezi, irányítja a cselekvést, így közelebbi, személyesebb, egyfajta munkatársi kapcsolatba kerül a tanulóval.¹²⁰ „*Megfoszt bennünket a szereplés taláros dicsfénnel körülvett nimbuszától. A tanulói munka kerül középpontba.*”¹²¹ A tanulás örömmel történik: „*A programozott önálló órákat kiegészítő játékos órákon valami új dolog történik. Tanulóink visszakapják az édes anyanyelvet, aellyel játszani akarnak. A programozott tanulás során már megértett nyelvi rendszer és szabály lekerül a birtokba vétel, a körüljárás, a játék szférájába. [...] Így történhetik meg az a 'csoda', hogy tanulóink kéri, követelik az önállóan megtanult anyag játékos felidézését.*”¹²² A tanulók személyisége ennek köszönhetően öntudatosabbá válik, sikerélményük lesz, amely közlési vágyat eredményez, és ezáltal a közösség is átstrukturálódik: a gyerekek kapcsolata humanizálódik. A programok fegyelemre, munkára és igényességre nevelnek.

Három év alatt hála *A szófajok* című segédkönyvnek három 6. osztály olvasási készsége fejlődött – tapasztalatai szerint – pozitív irányba. Gyarapodott továbbá anyanyelvi műveltségük, ugyanis minden tanuló kényszer nélkül elolvasta az *Egri csillagokat* Fekete István könyveivel együtt.¹²³ A tanulók anyanyelvi tudásuk csiszolásának köszönhetően közelebb kerültek a matematikához, megszerették a fizikát a tanár személyétől függetlenül. A program tehát nem csupán a humán tárgyak, hanem a természettudományi és matematika eredményekben is javulást hozott. Hompó Ferencné büszkén számolt be diákjai sikeres felvételi eredményeiről: „*Erdészeti-közgazdasági- és*

¹¹⁸ Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnak (melléklet: Hompó Ferencné: A programozott tanulás nevelőhatása, A programozott tanulás személyiségre gyakorolt hatása), Kisbucsa, 1973. V. 1. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény).

¹¹⁹ Uo.

¹²⁰ Uo.

¹²¹ Uo.

¹²² Uo.

¹²³ Uo.

kereskedelmi szakközépiskolába felvételiztek sikeresen. Két gimnáziumba felvett tanulóink közül, Foki Imi a 'fizika szerelmese' matematika-fizika tagozatos osztályba megy, Magyar Márta jelentkezett sima gimnáziumba, mert régész vagy tanár szeretne lenni.”¹²⁴ A program közösségformáló erejét is kiemelte: igazságérzet, reális világkép alakult ki a kísérleti osztályok tanulóiban. Az összekovácsolódott társaság pedig támaszt nyújtott az egyik nyolcadikos fiúnak, akinek az édesapja a válás miatt alkoholba menekült.¹²⁵

Az Országos Pedagógiai Intézet 1973. december 27-29-én országos tanácskozást tartott a programozott oktatásról, amelyen Hompó Ferencné is részt vett. Az itt elhangzott előadások, felszólalások 1975-ben Kiss Árpád közreműködésével Gecső Ervin és Gyaraki Frigyes szerkesztésében kötetben is megjelentek *Programozott tanítás és pedagógiai technológia* címmel. Hompó Ferencné akkor már bucsuszentlászlói tanárként a programozott oktatás pozitív eredményeiről beszélt. Az iskolaváltás nem okozott problémát a gyerekeknek, sikeresen alkalmazkodtak az új tanárokhoz, az osztálytársakhoz és a környezethez. A tanulmányi eredményük nem rosszabbodott, bukás nem volt, a kísérlet alatt a hetedikes kisbucsei tanulók magyar átlaga 4,6 lett, a köztudottan szigorú számtantanár is meg volt elégedve teljesítményükkel. A programozott anyagok terjesztését nemzeti feladatnak írta le, és a szocializmus építésében kulcsfontosságú emberi értékek fejlesztését hozta fel érvként a módszer mellett: a hátrányos helyzetű tanulók személyiségüket kibontakoztató, harmonikus egyénekké váltak a programozott anyagoknak köszönhetően. A tankönyvek minél magasabb példányszámban történő nyomtatását kérte az érdeklődő nevelők részére, szerinte ugyanis a programozott oktatásé lesz a jövő: „Nehogy arra kényszerüljünk, hogy a gyermekeinkkel együtt felkerekedjünk és programozott tankönyveket guberáljunk. [...] Tréfásan szólva, azt a levelet, amelyikben az OPI a programozott 6. és 8. osztályos nyelvtankönyveket visszakérte, nem kaptuk meg. Vagy nem küldjük vissza, mert igazán értékesnek tartjuk és a mindennapi gyakorlatban felhasználjuk. Kérjük legalizálják már ezt a kapcsolatunkat a programozott tankönyvekkel!”¹²⁶

Homopó Ferencné 1977. II. 25-ei leveléhez csatolta azt a tanulmányát, amelyet az OPI kérésére írt a programozott oktatásról szerzett tapasztalatairól. Ebben összegezte azokat az élményeit, benyomásait, amelyeket a részben osztott kisbucsei iskolában, illetve

¹²⁴ Uo.

¹²⁵ Uo.

¹²⁶ Hompó Ferencné (1975): Eredmények és feladatok a programozott oktatásban. In: Gecső, Gyaraki, Kiss (szerk.): Programozott tanítás és pedagógiai technológia. OPI, Bp. 129. o.

a körzetesített bucsuszentlászlói iskolában szerzett a kísérlet folyamán. A tanulmányban felhívta a figyelmet az új módszerek és eszközök használata iránti felelősségre. A kisiskoláknak szerinte olyan munkaformákra van szükségük, amelyek hatékonyabbá teszik az órai munkát, energiát szabadítanak fel, és gazdaságosan közvetítik az ismereteket, kiküszöbölve a diákok hátrányos helyzetét. Az 1970–71-es tanévben tanuló 6. osztályosok *A szófajok* című programozott tankönyvből, illetve a XI. kerületi Magyar Szakmai Munkaközösség feladatlapjaiból tanulhattak, aminek következtében – ahogyan azt a leveleiben többször is kiemelte – javultak tanulmányi eredményeik, nem csak magyar nyelv és irodalomból, hanem matematikából is, a bukás pedig megszűnt. A már középiskolában tanuló egykori diákjai orvosi, jogászi, mérnöki, pedagógusi és közgazdász pályára készültek, ami szerinte hosszú távú pozitív hatásra enged következtetni.¹²⁷ „A középiskolában KISZ titkárok és aktivisták, mindenütt sikeresek a közéleti szereplésben. Vannak akik dolgoznak, s egy munka mellett most tanul tovább.” – folytatta az érvelést.¹²⁸ Valamennyi gyereknél fejlődést hozott a programozott oktatás, amit Hompó Ferencné feladatok logikus egymásra épülésének tulajdonított.¹²⁹

A tanulók aktivitását igénylő, teljes személyiségüket fejlesztő programok a tanulók munkájáról azonnali visszacsatolást adnak, ezáltal sikerélményhez juttatták őket, lehetőségük nyílt fejlődni, lebontani önmaguk korlátait.¹³⁰ A tanóra tanulóközpontú lett: „Mindenki dolgozik, a program kis trabantján ülnek a tanulók a megismerés fehér foltoktól mentes útján, kellemes, udvarias utitárs a programozott tankönyvíró tanár, derűje, személyisége eleven kapcsolatot teremt kis tanítványaival. Meg is szólítják, levelet írnak hozzá. Taníts, vezess, drága program. Olyan vagy, mint az édesanyám, kézen fogva vezetsz! Köszönöm!”¹³¹ A programozott oktatás új feladatok rótt a tanárra: problémahelyzetekhez, és a programozott tankönyvhöz kellett idomulnia, a tanulói munka irányítójává, szervezőjévé, haladási különbségek összehangolójává kellett válnia. Szükségük volt a gyerekeknek az ő megerősítésére, illetve társaikéra is, ezért az órák első felében foglalkoztak a programokkal, majd 10 percben frontális osztálymunka keretében összefoglalták a tanultakat. A kísérlet járulékos eredményeként kedvezően megváltozott az

¹²⁷ Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak (melléklet: Hompó Ferencné tanulmánya: 1977. II. 17.), Kisbuccsa, 1977. II. 25. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény).

¹²⁸ Uo.

¹²⁹ Uo.

¹³⁰ Uo.

¹³¹ Uo.

osztálylégkör, a sikerélményeknek köszönhetően megnőtt a tanulók közlési vágya és olvasási kedve. Divat lett a nyelvtannal való foglalkozás, a folyosókon beszédtemává vált a tananyag.¹³² A pozitív eredményeket a külső szemlélők is leszűrhatték: „Az ingerszegény környezetben felnőtt kis falusi parasztyerek urbanizálódik. 1970 novemberében 35 nevelő látogatta az osztályfőnöki órákat. Én izgultam, tanítványaim nem. [...] Itt a zalaegerszegi járás 30 magyar szakos nevelője előtt kellett- ha röviden is- de számot adni tudásukról. [...] Az egyik nevelő így nyilatkozott: Nahát Ili, ilyen gyerekekkel, ilyen módszerrel üdülés a tanítás. [...] Nekünk mikor szerzel ilyen könyvet? Te, országosan mikor vezetik be?”¹³³ A programozott tananyagok segítettek továbbá diagnosztizálni a tanulási nehézségek okait, s ezeken Hompó Ferencné ennél fogva segíteni tudott. Az időközben körzetesített iskolában a tanulók jegyei nem romlottak le, sőt tanulmányi versenyekre küldték őket. Személyiségüket, logikus gondolkodásukat fejlesztették a programozott tankönyvek, a gazdaságos, tudományos igényű, gyermekek életkorához mértén megfogalmazott irodalomelméleti program, amely előkészítette őket a középiskolai ismeretek befogadására.¹³⁴

Összegzőként Hompó Ferencné leírta, hogy a programozott tanulás a tanártól rugalmasságot, plusz munkát követel meg. A befektetett energia azonban meghozta a jutalmat számára: a tanév utolsó óráján, amikor a tanári asztal virágokkal volt teli, a diákok még mindig szívesen, önként dolgoztak a feladatlapokkal.¹³⁵ „Bízom abban, hogy az új 1978-ban bevezetésre kerülő tanterv¹³⁶ és metodikai módszer helyet ad és lehetőséget biztosít a programozott tanulás szélesebb körben való elterjedésére. Ezt kívánja a tanuló és az ország érdeke. – zárta sorait.¹³⁷

Hompó Ferencné szerint a programozott oktatás nemcsak az egyénre, hanem a közösségre is fejlesztő hatást gyakorol. Néhány szakember sokkal árnyaltabb értékelést adott: véleményük szerint az eredményességet a tanulásban részt vevő szereplők is

¹³² Uo.

¹³³ Uo.

¹³⁴ Uo.

¹³⁵ Uo.

¹³⁶ 1978-ra elkészültek az új tantervek, a kutatási és oktatásfejlesztési programot azonban a viták miatt csupán két évvel később fogadta el az MSZMP. (Kardos József (2007): Iskola a politika sodrásában 1945-1993. Gondolat Kiadó, Bp. 135. o.)

¹³⁷ Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak (melléklet: Hompó Ferencné tanulmánya: 1977. II. 17.), Kisbucsa, 1977. II. 25. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény).

befolyásolják. Gecső Ervin tanárfüggőnek tartotta a módszer használatát, hiszen a programok nem helyettesíteni kívánták a tanárt, hanem megkönnyíteni a munkáját. (Azt azonban világosan látta, hogy vannak pedagógusok, akik nem így vélekednek.) A tanárok programokkal szembeni hibás elvárásai károsak lehetnek a diákok számára. – tette hozzá. Véleménye szerint „*az ember természetétől fogva társas lény. Nem mindig elégíti ki az, hogy az órákon csendben tanulhat, még akkor sem, ha az ilyen órák az iskolai tanításnak csupán egy részét teszik ki. Az egész évi önálló tanulás határozottan monoton lehet.*”¹³⁸

Gyaraki Frigyes szerint a programozott tananyagok nagyon hasznos segédeszközök bizonyos ismeretek elsajátításához. A hatékonyságukat befolyásoló tényezők közül – Gecsővel szemben – a diákok szerepét emelte ki, ugyanis „*felvetődnek azok az aggályok is, amelyek a gyengébb tanulók, a tanulásban nem érdekelt tanulók nehézségeiből fakadnak, és úgy tűnik, hogy a programokkal folyó munka eredményeit esetükben kétségessé teszik.*”¹³⁹

Hompó Ferencné Zalai Hírlapban megjelent *Előtérben a nevelősikola* című cikkében a szocialista nevelés hatékony eszközeként írta le a programozott oktatást. A programozott oktatás épít az egyéni képességekre, az egyéni tanulási ütemre. Ezek az érvek Kelemen László szerint „*nagyon tetszetősek, de nem csak a szocialista oktatás közösségi jellegével vannak ellentmondásban, de a közösségi lélektan, szociálpszichológia tanításával is...*”¹⁴⁰

3.4. A levelekben megjelenő szaktekintélyek

Hompó Ferencné leveleit különlegessé teszi a rendkívül személyes, közvetlen, barátságos hangvételük. A programozott anyagok iránti elfogult rajongása kiegészült Kiss Árpádné és Kerekes Béláné iránti feltétlen bizalom és barátság érzésével. Az első levele még hivatalos jellegű, benne a „jelentés” kifejezést használja, de már ekkor sem csupán a tényadatok szisztematikus leírását adja, hanem szubjektív képet rajzol az intézményről. A második levél azonban már „*Édes Irénkém!*” megszólítással kezdődik, illetve „*Sokszor puszil: Ili*”

¹³⁸ Gecső Ervin (1975): Tanító programok iskolai felhasználásának tapasztalatai. In: Kiss, Gecső, Gyaraki (szerk.): Programozott tanítás és pedagógiai technológia. OPI, Bp. 44. o.

¹³⁹ Gyaraki F. Frigyes (1975): Programozott anyagokkal folytatott régebbi és újabb kísérleteink egybevetése. In: Kiss, Gecső, Gyaraki (szerk.): Programozott tanítás és pedagógiai technológia. OPI, Bp. 35. o.

¹⁴⁰ Kelemen László (1968): A pedagógiai pszichológia alapkérdései. Tankönyvkiadó, Bp. 219. o.

szavakkal zárul, holott az írásos dokumentumok egyértelműen alátámasztják, hogy az 1972-es áprilisi nyíregyházi vándorgyűlés előtt személyesen nem találkozott Hompó Ferencné Kiss Árpádnéval.¹⁴¹

A levelekben magánéletének számos eseményét megosztotta „Irénekével”: halálesetet, kéztörést. 1974. VI. 21-ei levelében pedig megírta irodalmi ambícióit: *„Van egy dédelgetett tervem a nyáron nem utazni, hanem irni fogok. Ugy felgyülemlett bennem a mondanivaló, hogy ki kell irni magamból. Novellafüzért írok és a címe ez lesz: Ének a sárban.”*¹⁴²

Hompó Ferencné leveleiben számtalan alkalommal említette Kiss Árpádné munkatársát, Kerekes Béláné, aki tanárként szintén aktívan részt vett a programozott oktatási kísérletekben, illetve programozott feladatlapokat is írt. Először távolságtartó hangnemben írt róla, de később már a keresztnévét használta. A dokumentumok utalnak arra, hogy esetleg vele is folytatott levelezést: *„Az irodalomelméleti és stilustani program eredményeként a jobb tanulók irodalmi művek elemzését, írói életrajzokat szívesen olvasnak. Mindezeket azért írom meg Neked, mert a Mária címe sajnos elveszett. Vele ezért nem tudtam érintkezésbe lépni. Elnézésedet kérem, hogy ezzel is Téged zavarlak.”*¹⁴³

A levelekben Kiss Árpád alakja is megjelent. Őt Hompó Ferencné mélységesen tisztelte: *„Elnézésedet kérem, hogy a vonat indulása előtt felhivtalak. Amikor a professzor úr hangját meghallottam, egészen megzavarodtam, ezért külön bocsánatot kérek. Tudod, Siófok óta Őt csak televízióban láttam, tudom, mennyit tesz a magyar oktatásügyért és annyira tisztelem, hogy egészen megzavarodtam, amikor meghallottam a hangját.”*¹⁴⁴ Majd egy évvel később a professzor úr megszólítást már nem használta: *„Máriát és Árpád bácsit is szívből üdvözlöm.”*¹⁴⁵

Gecső Ervin, főiskolai docens, az Országos Pedagógiai Intézet Didaktika Tanszékének egyik munkatársa 1973 májusában látogatott el Kisbucsára. Erről az eseményről Hompó Ferencné így emlékezett meg: *„Májusban volt kint nálunk Gecső Ervin, én kukább voltam a sok évi átlagnál. Valahogy szinte a földre vert annak a tudata,*

¹⁴¹ Hompó Ferencné első levele Kiss Árpádnénak. n. a. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény).

Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucsá, 1972. I. 12. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény).

Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucsá, 1972. III. 29. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény).

¹⁴² Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucsá, 1974. VI. 21. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény).

¹⁴³ Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucsá, 1972. I. 12. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény).

¹⁴⁴ Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, 1972. IV. 19. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény).

¹⁴⁵ Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, 1973. V. 1. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény).

hogy a gyerekekkel együtt mennyi mindent kaptunk tőletek. Nagyon akartam, hogy minden sikerüljön, előtte éjszaka le sem hunytam a szemem, így olyan fáradt voltam, hogy szinte összeestem a fáradtságtól. Közben otthon mindent előkészítettem a vendéglátására és nem jött el hozzám, mert nagyon sietett.”¹⁴⁶

¹⁴⁶ Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, 1973. VII. 7. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény).

4. Egyéb levelek

4.1. Levelek a programozott oktatás pozitív eredményeiről

Hompó Ferencné mellett más pedagógusok, más intézmények is részt vettek a programozott oktatási kísérletben: összesen 80 iskola, azonban a Kiss Árpád-gyűjteményben sajnos kevés olyan levél maradt fenn, amelyeknek a szerzője nem Hompó Ferencné. Az alábbi bemutatásra kerülő levelek fővárosi intézményekben dolgozó tanároktól származnak. Ők – egy kivétellel – szintén a programozott oktatás pozitív eredményeiről számoltak be.

Boerföldi Lászlóné a Budapest XI. kerületi Bartók Béla út 10. számú Általános Iskolából írta levelét a hatodik „a” és „z” osztály eredményéről szintén *A szófajok* című segédkönyv használatával kapcsolatban. A tanulók számára először idegen volt a módszer, de gyorsan megszokták: *„Általában már az első 2 órán rájöttek arra, hogy meg kell figyelniük a kérdéseket, pontosan kell olvasniuk és meg kell érteniük, akkor haladnak tovább zavartalanul. Szintén hamar megszokták és alkalmazták az önellenőrzést.”*¹⁴⁷ A felmérő dolgozatára a két leggyengébb tanuló egyike 5-ös, a másik pedig 3-as osztályzatot kapott. Elégséges és elégtelen osztályzatot nem kapott senki sem, az osztályátlag pedig 4,5 lett. Ennek eredményeként a programozott oktatást sikeres módszerként könyvelte el.¹⁴⁸

1972. II. 21-én írta meg Bornemissza Magda, a Budapest XIII. kerületi Tomori út 2. számú Általános Iskola tanára az előző tanévben elvégzett programozott oktatási kísérlet eredményeit Kiss Árpádnénak. A kísérleti osztály átlaga 3,5 lett. Ennek az eredménynek nagyon örült, illetve annak a lehetőségnek, hogy Kiss Árpádnéval dolgozhatott együtt, mert a közös munka gyerekek és saját maga számára is hasznos volt. Az új oktatási módszerrel a tanulók megszerették az anyanyelvet: *„Olyan ügyesen, játékosan megyünk az anyaggal, hogy a szakfelügyelő is nagyon el van tőlünk ragadtatva. Ugy gondoltam, hogy ezt meg kell írnom Neked! Hiszen, a Ti könyvetek és a Te segítséged adta azt a lehetőséget,*

¹⁴⁷ Boerföldi Lászlóné levele Kiss Árpádnénak, Budapest, n. a. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény).

¹⁴⁸ Uo.

hogy a gyerekek megszerették a nyelvtant, és megszerették a programozott oktatási formát.”¹⁴⁹

1973. V. 23-án számolt be Kiss Árpádnének Sándor Lászlóné a Budapest XI. kerületi Kávéház út 2. számú Általános Iskola hatodik „a” osztályában végzett programozott oktatási tapasztalatairól. Azzal próbált kedvet csinálni az új módszerhez, hogy a diákok számára kihangsúlyozta az önálló tanulás lehetőségét. A munkát nagy lendülettel kezdték meg, azonban a gyengébb tanulók miatt annak üteme lelassult, nekik ugyanis többször is kérdésük adódott. Sándor László levelében kitért a nehézségekre is: egyes feladatok szerint nem voltak egyértelműek. A munkát nehezítette, hogy két hétre betegállományba kellett vonulnia. A helyettesítő tanár felkészületlensége miatt pedig a diákok nem tudtak megfelelően haladni az anyagokkal, illetve bizonyos feladatrészeket nehezen tekintettek át, a feladatlapok külalakja szokatlan volt nekik. Mindezek ellenére a gyerekek kedvezően fogadták az új típusú feladatokat, ő maga pedig eredményesnek ítélte meg a programozott oktatást.¹⁵⁰

1973. V. 29-én a Budapest XI. kerületi Érdi út 2. számú Általános Iskola hatodik „a” és „b” osztályának eredményeiről írt Molnár Gáborné. A tanulás *A szófajok* című segédkönyv alapján történt. A szerző az oktatás új, korszerű formájaként jellemezte a programozott oktatást, amely az ismeretek önálló megszerzése miatt egyaránt változatosságot nyújt a tanároknak és a diákoknak. A diákok könnyedén megoldották könyv feladatait, kevés esetben igényeltek tanári segítséget. A levélhez Molnár Gáborné táblázatot is csatolt, amelyben a két osztály eredményeit mutatta be: a hatodik „a” osztály 4,3-as eredményt, a „b” osztály pedig 3,4-es átlagot ért el a felmérésen.¹⁵¹ *„Az órákon való fegyelmezés nem okozott nehézséget. Rendkívül fegyelmezetten, öntudatosan végezték a munkát- a nevelés szempontjait tekintve is nemes célt szolgált ez az új, kísérleti forma. – tette hozzá.*”¹⁵²

Felmerül a kérdés, hogy vajon Hompó Ferencné levelei miért maradtak fenn sokkalta nagyobb arányban, mint a többi tanáréi. A lehetséges válasz a borítékokról leolvasható. Boerföldi Lászlóné, Sándor Lászlóné és Molnár Gáborné a leveleket Kiss Árpádné munkahelyére (1117 Budapest, Bogdánfy u. 5/b) címezték, míg Hompó Ferencné – de Bornemissza Magda is – a lakcímére (1111 Budapest, Bercsényi u. 12.). A

¹⁴⁹ Bornemissza Magda levele Kiss Árpádnének, Budapest, 1972. II. 21. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény).

¹⁵⁰ Sándor Lászlóné levele Kiss Árpádnének, Budapest, 1973. V. 23. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény).

¹⁵¹ Molnár Gáborné levele Kiss Árpádnének, Budapest, 1973. V. 29. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény).

¹⁵² Uo.

munkahelyre érkezett levelek közül valószínűleg sok darab elveszett az idő folyamán, de a magánlevelezésből származó, személyes információkat is tartalmazó üzenetek fennmaradtak.

4.2. Negatív kritika a programozott oktatással kapcsolatban

A programozott oktatást lelkesen, támogató levelek mellett a Kiss Árpád-gyűjteményben felleltünk egy kritikus hangvételű levelet, amelynek szerzője eltérő szemlélettel közeledett az algoritmizált feladatlapokhoz. A Kiss Árpádnénak címzett levél „MÁSOLAT!”, eredeti címzettje egy szakfelügyelő volt. Ebben Komár Pálné, főiskolai tanár, az Országos Pedagógiai Intézet Magyar Tanszékének vezetője vetette papírra véleményét 1973. II. 2-án Kerekes Béláné *Az irodalom és a főbb műfajok*, illetve a *Stílus és szemléletesség* című 1970-ben és 1971-ben készült programjáról, illetve öt *Irányított verselemzés* című munkájáról.¹⁵³

Komár Pálné elhibázottnak tartotta a programozott anyagokat, szerinte nem állnak összhangban az „irodalom-nevelés” törekvéseivel, különösen az általános iskolák tekintetében, ugyanis használatukkal a diákok nem kerülnek bensőséges viszonyba a befogadnivaló művel. Szerinte a fejlődéslélektani és művészetpszichológiai vizsgálatokkal megalapozott élménykeltő törekvéseknek ellent mondanak a feladatlapok. Azok olyan logikát erőszakolnak a 10–14 éves tanulókra, amely nem a sajátjuk, nem felel meg életkori sajátágaiknak, és megfosztja őket az önálló gondolkodástól.¹⁵⁴ „*A tanulóknak- mint egy idomitandó kísérleti alanyoknak- a legtöbb esetben fel kell vennie egy számára idegen gondolkodási alapállást, amelyből nem léphet sehová, csak oda, ahová kényszerítik.*”¹⁵⁵ Ez a fajta irodalomtanítás szerinte nem embernek való. A program – egyébként szerinte tisztázatlan – céljai véleménye szerint leszűkülnek az elméleti ismeretanyag elsajátítására. Ismeretlen versrészleteket hoznak példaként, ráadásul a melléklet sok ismeretet emel be a középiskolai tananyagokból: az eposzt, a dráma különböző fajtáit. Sem szakköri, sem

¹⁵³ Komár Pálné levele egy szakfelügyelőnek (Másolat továbbítva Kiss Árpádnénak), Budapest, 1973. II. 2. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény).

¹⁵⁴ Uo.

¹⁵⁵ Uo.

tanórai keretek közt nem javasolta ezért a programok alkalmazását.¹⁵⁶ „De ki kételkedett abban, hogy ilyen értelemben az irodalom is programozható? Lehet, de minek!? Ettől még nem szereti meg az irodalmat, de még a gondolkodása sem fejlődik a tanulónak az ilyen erőszakolt apró lépésekben való haladás esetén, ahol még arra sincsen módja, hogy sietősebb lépésekkel haladjon, ha nem tudja eltűrni, hogy a program minden szavát vissza kérdezzék tőle.”¹⁵⁷ A sorjázó kérdéseket követően felvetette: vajon ki adott engedélyt a programok használatához, ki bírálta el őket szakmailag?¹⁵⁸ „Ez különben már nemcsak a saját véleményem. Az elmúlt hetekben főigazgatónk kezébe került három Petőfi versnek ilyen 'irányított elemzésű'- programja, szintén Kerekesné tollából. Főigazgatónk letiltotta ezt a kísérletet- a fentiekhez hasonló megfontolások miatt.” – fűzte hozzá.¹⁵⁹

A véleményét összegezve Komár Pálné nem javasolta a programozott oktatás módszerének használatát, szerinte az a tanulást nem hogy nem segíti, hanem egyenesen káros. Ezért a programok felülvizsgálását kérte: „Ugyanakkor kérem, hogy véleményemmel együtt a Fővárosi Pedagógiai Intézet illetékeséhez küldje meg (a programokat) a Szakfelügyelő Kartárs további felülvizsgálás céljából.”¹⁶⁰

Komár Pálné levelében látható, hogy ő nem azonosult azokkal, akik az új módszertől az oktatás megújulását várták. Nem emelte ki pozitívumként a módszerek szabad megválasztásának lehetőségét. A programozott oktatást újfajta aspektusból közelítette meg: szerinte alkalmazása megkérdőjelezi az oktatói és a tanulói szabadságot. Ez az oktatási módszer végül nem honosodott meg. Hompó Ferencné és más pedagógus várakozásával ellentétben nem került széles körben alkalmazásra.

¹⁵⁶ Uo.

¹⁵⁷ Uo.

¹⁵⁸ Uo.

¹⁵⁹ Uo.

¹⁶⁰ Uo.

5. Összegzés

A Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kara Neveléstudományok Intézetének Kiss Árpád-gyűjteményében feltárt levelek az 1970-es években zajlott programozott oktatással kapcsolatos kísérletek pozitív hatásairól tudósítanak. Annak sikereiről számolt be Kiss Árpádnénak Boerföldi Lászlóné, Bornemissza Magda, Sándor Lászlóné és Molnár Gáborné budapesti általános iskolai tanárok. Komár Pálné, az Országos Pedagógiai Intézet Magyar Tanszékének vezetője viszont kritikusan állt a módszerhez. A legtöbb, 16 levélből álló sorozat Hompó Ferencné kisbucsei, majd bucsuszentlászlói tanártól származik, aki a levelekben és a hozzájuk csatolt dokumentumokban, publikációkban, valamint a szakmai fórumokon tartott előadásaiban a programozott tanítás mellett érvelt. Személyes hangvételi leveleiben legfőképp annak személyiségfejlesztő hatásait emelte ki. A levelekből egyértelműen kitűnik Hompó Ferencné lelkesedése a programok iránt. Ezeket a környezetében élő pedagógusok körében terjeszteni is kívánta. Ezt a módszert a jövő legjobb, általánosan alkalmazásra kerülő oktatási módszerének tartotta.

A programozott oktatás módszerének voltak szimpatizánsai, és voltak ellenlábasai is. Hompó Ferencné „szerelmese” lett ennek a módszernek, idealizálta azt, de a reményeivel ellentétben az nem vált az iskolák egyedüli oktatási módszerévé. Levelei azonban nem csupán a programozott oktatás eredményeiről képviselnek egy tanári álláspontot, hanem saját attitűdjeit is megismerhetjük. Levelei izgalmas dokumentumai a Kádár-korszak konszolidációs éveinek, amikor a hatalom a korszerűsítés érdekében nyitottá vált az új módszerek és a szabadabb (pedagógusi) gondolkodás irányában. Báthory Zoltán szavaival élve a „maratoni reform”¹⁶¹ új távlatokat nyitott meg az új tanítási módszerekre éhező pedagógusok számára. A Kiss Árpádnéval levelező tanárok lelkes élménybeszámolói az általános iskolás pedagógusok reformok iránti pozitív hozzáállásának lenyomatai. Az enyhülő politikai helyzet kétség kívül nekik kedvezett, erősítette a reformkedvet.

¹⁶¹ Vö. Báthory Zoltán (2001): Maratoni reform. A magyar közoktatás reformjának története. 1972–2000.

Önkonet, Bp.

6. Források

6.1. Elsődleges források

Boerföldi Lászlóné levele Kiss Árpádnénak, Budapest, n. a. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény).

Bornemissza Magda levele Kiss Árpádnénak, Budapest, 1972. II. 21. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény).

Hompó Ferencné: Előtérben a nevelőiskola. *Zalai Hírlap*, 1973. III. 25. n. a. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény).

Hompó Ferencné első levele Kiss Árpádnénak, Kisbucsá, n. a. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény).

Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucsá, n. a. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény).

Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucsá, 1972. I. 12. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény).

Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucsá, 1972. III. 10. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény).

Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucsá, 1972. III. 29. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény).

Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucsá, 1972. IV. 19. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény).

Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak (melléklet), Kisbucsá, 1972. IV. 19.

Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucs, 1972. VI. 7. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény).

Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucs, 1972. XI. 2. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény).

Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucs, 1972. XI. 6. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény).

Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucs, 1972. XI. 24. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény).

Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak. Kisbucs, 1973. I. 3. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény).

Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucs, 1973. V. 1. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény).

Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak (melléklet: Hompó Ferencné: A programozott tanulás nevelőhatása, A programozott tanulás személyiségre gyakorolt hatása), Kisbucs, 1973. V. 1. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény).

Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucs, 1973. VII. 7. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény).

Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucs, 1974. VI. 21. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény).

Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucs, 1974. XII. 4. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény).

Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucs, 1977. II. 25. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény).

Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak (melléklet: Hompó Ferencné tanulmánya: 1977. II. 17.), Kisbucsa, 1977. II. 25. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény).

Interjú Kiss Endrével, Debrecen . 2012. 11. 21.

Interjú Kiss Endrével. 2012. 12. 11.

Kiss Árpádné önéletrajza, bizonyítványai, kinevezései (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény).

Kiss Árpádné: Önéletrajz, 1962. III. 9. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény).

Komár Pálné levele egy szakfelügyelőnek (Másolat továbbítva Kiss Árpádnénak), Budapest, 1973. II. 2. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény).

Márton Sándor levele Hompó Ferencnének, Egyházaskozár, 1972. XI. 13. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény).

Molnár Gáborné levele Kiss Árpádnénak, Budapest, 1973. V. 29. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény).

Rétlaki Győző minősítése Kiss Árpádnéről, Budapest, 1968. X. 14. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény).

Sándor Lászlóné levele Kiss Árpádnénak, Budapest, 1973. V. 23. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény).

6.2. Másodlagos források

Bálint Mária, Gubi Mihály, Mihály Ottó (1980): A polgári nevelés radikális alternatívái. Tankönyvkiadó, Bp.

Báthory Zoltán (2001): Maratoni reform. A magyar közoktatás reformjának története, 1972–2000. Önkönet, Bp.

Bence László (1975): A szocialista tudat és világnézet reformálásának feladatai. In: Marxizmus-Leninizmus. Esti középfokú iskola. Kossuth Könyvkiadó, Bp. 221–244. o.

Benedek András, Nováky Erzsébet, Szűcs Pál (1986): Technológiai fejlődés az oktatásban. Tankönyvkiadó, Bp.

Gecső Ervin (1975): Tanító programok iskolai felhasználásának tapasztalatai. In: Kiss Árpád, Gecső Ervin, Gyarakai Frigyes (szerk.): Programozott tanítás és pedagógiai technológia. OPI, Bp. 38–48. o.

Gyarakai F. Frigyes (1975): Programozott anyagokkal folytatott régebbi és újabb kísérleteink egybevetése. In: Kiss Árpád, Gecső Ervin, Gyarakai Frigyes (szerk.): Programozott tanítás és pedagógiai technológia. OPI, Bp. 25–37. o.

Gyurkó László (1982): Arcképvázlat történelmi háttérrel. Magvető Kiadó, Bp.

Hompó Ferencné (1974): A programozott oktatás szerepe a kisiskolákban. In: Szathmári István (szerk.): Anyanyelvünk az általános iskolában. Tankönyvkiadó, Bp. 138–140.o.

Hompó Ferencné: Programozott nyelvtanítás részben osztott iskolában. *Köznevelés*. 1972/1 37–38. o.

Horváth Márton (1995): Kiss Árpád. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Bp.

Kardos József (2007): Iskola a politika sodrásában 1945–1993. Gondolat Kiadó, Bp.

Kelemen László (1968): A pedagógiai pszichológia alapkérdései. Tankönyvkiadó, Bp.

Kelemen László (1988): Pedagógiai pszichológia. Tankönyvkiadó, Bp.

Kerekes Béláné (2007): In Memoriam Kiss Árpád. Magyar Pedagógia Társaság, Bp.

Kiss Árpád (1973): A tanulás programozása. Tankönyvkiadó, Bp.

Kiss Árpád (1975): A tanulás programozása és a pedagógiai technológia. In: Kiss Árpád, Gecső Ervin, Gyarakai Frigyes (szerk.): Programozott tanítás és pedagógiai technológia. Országos Pedagógiai Intézet, Bp. 11–18. o.

Kiss Árpád (1999): Igazság költészet nélkül. Teleki László Alapítvány, Bp.

Kiss Árpád és Gyarakai F. Frigyes (1972): Számítógépek pedagógiai alkalmazása. In.: Illés Lajosné (szerk.): Számítógépek a pedagógiában. Tankönyvkiadó, Bp. 5–29. o.

Kiss Árpádné és Kerekes Béláné (szerk.) (1970): A szófajok. Tankönyvkiadó, Bp.

Kiss Árpádné (1975): Evolúció vagy revolúció? A programozott tanulás néhány eleme az általános iskolai gyakorlatban régen és ma. In: Kiss Árpád, Gecső Ervin, Gyarakai Frigyes (szerk.): Programozott tanítás és pedagógiai technológia. OPI, Bp. 149– 163. o.

Kiss Árpádné (szerk.) (1975): Törekvések a tanulás irányítására. Fővárosi Pedagógusok Művelődési Központja, Bp.

Landa, L. N. (1969): Algoritmizálás az oktatásban. Tankönyvkiadó, Bp.

Mészáros István, Németh András, Pukánszky Béla (1996): Neveléstörténet. Osiris Kiadó, Bp.

Nagy Sándor (főszerk.)(1979): Pedagógiai lexikon. Akadémiai Kiadó, Bp.

Noveanu, Eugen P. (1980): Az oktatásprogramozás technikája. Tankönyvkiadó, Bp.

Polónyi István (2002): Az oktatás gazdaságtana. Osiris Kiadó, Bp.

Sáska Géza (2005): A szocialista és a polgári nevelés radikális alternatívái. Felsőoktatási Kutatóintézet, Bp.

Szücs Pál (1993): Tanulmányok az innovatív oktatási technológiák köréből. REÁL, Bp.

Trencsényi László (2011): A maratoni sereg. Önkonet, Bp.

7. Melléklet

1. kép: Kiss Árpád

2. kép: Kiss Árpád

(DE BTK NI Kiss Árpád-gyűjtemény)

3.kép Kiss Árpád és felesége

(Kiss Árpád [1999]: Igazság költészet nélkül. Teleki László Alapítvány, Bp.)

4. kép: Kiss Árpádné

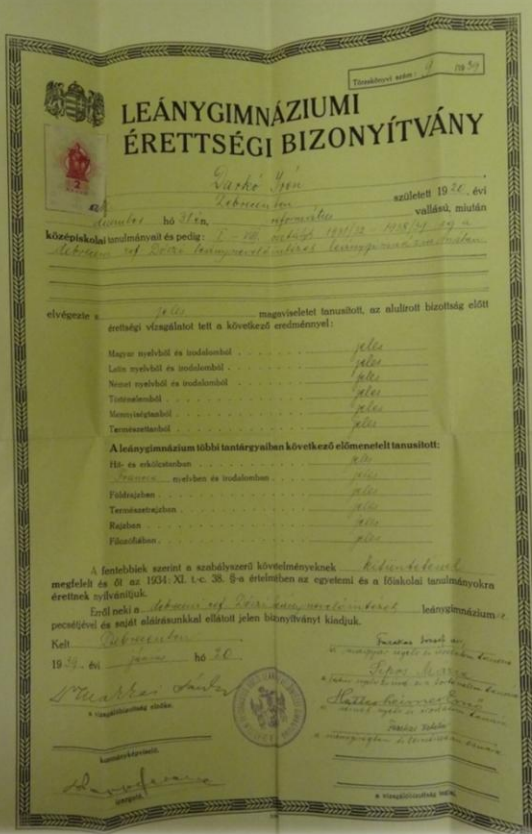

5.kép: Kiss Árpádné

6. kép: Levelek Kiss Árpádnénak

(DE BTK NI Kiss Árpád-gyűjtemény)

7.kép: Kiss Árpádné bizonyítványa

8. és 9. kép: A szófajok c. programozott tankönyv

(DE BTK NI Kiss Árpád-gyűjtemény, illetve Debreceni Egyetemi és Nemzetközi Könyvtár)